

Tsvetelina Angelova

(Bulgaria, Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences)

The Cultural Model of the Concept of *Family* in the Bulgarian Language

Abstract: The study offers an analysis of the lexical units representing the concept of *family* in Bulgarian traditional culture and in present-day society. The main goal is to describe the lexical-semantic variants of the concept at the lexical, phraseological and paremiological levels, as well as in examples drawn from Bulgarian fiction and the contemporary press. The analysis also includes data obtained from two types of surveys – closed-ended (multiple choice) and associative ones.

Keywords: family, marriage, home, kin, Bulgarian traditional culture

Цветелина Ангелова

(България, Институт за български език, Българска академия на науките)

Културен модел на концепта *семејство* в българския език

Увод

Можем да определим концепта семејство като една от най-важните институции в бита и културата на българският народ. Той представлява съюз между двама и повече души, към който почти всеки човек в определена възраст от живота си се стреми. Това схващане в световен мащаб отразява спецификата на понятието. Чрез асоциациите, които предизвиква, а те са представени от значително количество лексеми, ще представим мисленето на българите и значението, което са отдавали на това понятие както в миналото, така и днес.

Обект на изследване са езиковите единици, репрезентирани концепта семејство в българския език, а предмет – понятието семејство като част от националната култура на българският народ.

Основна цел, която си поставяме, е да представим семантиката на концепта семејство на лексикално, фразеологично и паремиологично равнище, разглеждат се някои текстове от българската художествена литература, представени са и примери от съвременната преса. Анализират се данни от два вида анкети – със затворен (избираем) отговор и асоциативни.

В речника „Славянские древности“ семејството е представено като основна духовна ценност, необходимо условие за самореализацията на човека. То представя група съвместно живеещи хора, свързани с кръвно родство или родство по сватовство, обединени от общи икономически интереси и желание за възпроизводство на рода (СД/SD 4 2009: 613 по Китанова/Kitanova 2018: 103-116). В общи линии това схващане продължава да е актуално и днес в XXI век, макар че в съвременното разбиране някои от характеристиките му отпадат и на тяхно място се появяват нови, подвластни на модерното общество.

Концептът семејство в българския език се реализира основно чрез лексемите *браќ*, *род*, *домаќинство*, *дом* и *къща*, които имат тждествени лексикално-семантични варианти. В пресата се срещат названията *роднини* и *близки*, които също се приемат за синоними на изследвания концепт.

Бинарната опозиция свой/чужд е основна в представата за семейството. Тя е свързана с разбирането, че свои са членовете на семейството, а всички останали са чужди. Тя може да се свърже и с друга опозиция познат/непознат. Семейството се възприема като затворена институция, в състава на която влизат само свои, познати (роднини) и не се допускат чужди, непознати. След сключването на брак девойката отива в дома на съпруга си с нов статут на невеста 'булка в деня на сватбата и наскоро след това; млада жена; снаха спрямо всички по-стари членове на семейството и рода' (БЕР/BER 4: 587). Най-разпространено е тълкуването на основата на предполагаемо първоначално значение 'неизвестна' от корена *věd-* 'зная', подкрепено от обичаите да се обръщат към нея като към непознато лице независимо от това, дали я познават от рано (БЕР/BER 4: 588-589). Това означава, че невестата е неизвестна, чужда в новия дом и трябва да мине известно време, за да я опознаят, опозицията е известна/неизвестна. В някои български диалекти (Момчиловци и Виево, Смолянско) за роднини срещаме словосъчетанието *в̀отрѐшни ђра*, а за не-роднини – *в̀онка̀шни ђра* (вътрешни хора и външни хора) (Китанова/Kitanova 2015). Тук откриваме и друга опозиция **въ̀тре/въ̀н**.

1. Състояние на изследванията в българската езиковедска литература

Редица разработки, посветени на концепта семейство има Мария Китанова/Kitanova (2009a; 2009b; 2010; 2012; 2012a; 2012b; 2014; 2015; 2018).

Много разработки са посветени на неговите репрезентанти дом и жилище: Китанова/Kitanova (2013; 2014a; 2015; 2017 и др.).

Подобаващо място е отделено на семейството и в етнографската ни литература: срв. Вакарелски 1977: 445-455; Етнография на България 1985; Традиционна духовна култура 1981: 150-159 и други. В етнографските изследвания са отразени схващанията за семейството, които властват в българската традиционна култура.

2. Лексемата *семейство* през призмата на лексикографията

Концептът семейство е изразен в българския език със значително количество лексикални и словообразователни единици, с фразеологизми и паремии, в чиято семантика се откриват ключови за българската култура и мислене схващания. Неминуемо времето е факторът, благоприятен на който в съдържанието на концепта се наблюдават процеси, които водят до промяна в семантичната му структура.

Семейните връзки често са възприемани като термини за домакинства и местоживеење (Lévi-Strauss 1984; Carsten and Hugh-Jones 1995 по Хеди/по Hedi 2013: 304), заради което към тях като еквиваленти на семейството се причисляват и родствените отношения (има се предвид кръвното родство) и поради тази причина статията се фокусира и върху тях.

Ключови лексеми, репрезентиращи концепта семейство в българския език са: *семейство, брак, род, домакинство (дом, къща, задруга)*.

2.1. Семейство

В Български етимологичен речник (БЕР/BER 6: 607) значението на лексемата *семейство* е представено като 'съпругеска двойка; съпрузи с децата им и родители, братя, сестри, които живеят заедно'.

В Речник на българския език *семейството* има следните значения 1. 'съпругеска двойка с децата и/или само съпругеска двойка (ако няма деца)'; 2. 'голяма група хора, свързани с общи интереси'.

В Български тълковен речник (БТР/ВТР 2006: 877) *семейство* означава 'съпрузи с децата и най-близките роднини (или само мъж и жена)'. В зависимост от броя на членовете семейството може да бъде двучленно или голямо семейство.

Речникът Българска семейно-родова лексика (БСРЛ/BSRL 2012: 594) определя съдържанието на лексемата *семейство* като 'брачна (съпружеска) двойка (без или с деца); фамилия'. Диалектен вариант е *сѐмство*, засвидетелстван в някои говори в Скопско (Вардарска Македония) (БСРЛ/BSRL 2012: 595).

В Енциклопедичен речник по социология (ЕРС/ERS 1996-1997: 416) *семейството* е определено като основна, относително устойчива малка социална група, включваща родителите, свързани чрез брак, и техните несемейни деца (собствени или осиновени).

В Българска енциклопедия/Balgarska entsiklopedia (2003: 1030) *семейството* е представено като състоящо се от лица, свързани помежду си с брак, родство или осиновяване, които живеят в общо домакинство. През патриархата в семейството влизат няколко поколения родственици по мъжка линия. От голямото патриархално семейство произлиза малкото моногамно семейство, което се състои от родители и деца.

В Нов речник по морал и етика/Nov rechnik po moral i etika (2008: 307) лексемата *семейство* включва, освен отношенията между съпрузите, като мъж и жена, още и взаимоотношенията между родителите и техните деца. Етимологията на понятието *семейство* произхожда от прабългарската дума „сон-пронг“, която значи съвпруг или хомот, който се тегли едновременно от двете добичета. Оттук следва, че съпруг и съпруга са главни действащи лица в семейството и трябва да изпълняват своите житейски и възпитателни задачи съвместно.

Ето и някои схващания за семейството в етнографската ни литература, които властват векове наред.

Семейството за българския народ осмисля живота на индивида. То е цел за всеки мъж и всяка жена (Вакарелски/Vakarelski 1977: 445).

Смисълът на живота според традиционните народни представи се състои в труда, който осигурява съществуването, и в брака и семейството, които продължават човешкия род (...) За да бъде един човек пълноценен и неговият живот осмислен, трябва да създаде семейство и да има многолюдна челяд (...) Без семейство и деца няма щастие (Традиционна духовна култура/Traditsionna duhovna kultura 1981: 158; ЕБ/ЕВ 1985: 68, 73).

Под названието *семейство* Д. Маринов/Marinov (1984: 316) разбира „мъж и жена с децата си или без деца. За да стане семейство, трябва момъкът да се ожени за мома (...) Двата правят вече семейство и трябва „да въдат челяд“. В миналото едва след раждането на първото дете са започвали да гледат на жената като на пълноправен член в семейството, т.е. с появата на дете брачният съюз се превръща в истинско семейство.

От представените основно лексикографски концепции виждаме, че в българския език съществува голямо многообразие от дефиниции за понятието семейство. То е свързано преди всичко с представата за мъжа и жената като съпрузи, чиято основна цел е да имат деца, т.е. да създадат поколение.

2.2. Брак

В Речник по етика/Rechnik po etika (1983: 37) *бракът* и семейството са представени като една от най-важните сфери на действие на морала, която заедно с правото играят роля на основен регулатор на взаимоотношенията между съпрузите, родителите и децата (и други родственици, доколкото между тях се поддържат семейни

връзки). Ролята на брака и семейството се определят от икономическия строй на обществото и от равнището на развитие на човешката цивилизация и култура като цяло.

В Енциклопедичен речник по социология (EPC/ERS 1996-1997: 416) определението за *брак* гласи 'сравнително трайни отношения между мъжа и жената, социално регулирани и санкционирани чрез правни, нравствени и религиозни норми'. Бракът се появява в първобитното общество, когато назрява необходимостта от регулиране на половото общуване между мъжете и жените (EPC/ERS 1996-1997: 417).

В Нов речник по морал и етика/Nov rechnik po moral i etika (2008: 307) *бракът* включва отношенията между съпрузите, като мъж и жена и той прелива в семейство.

Според Хаджийски/Hadzhyski (1940: 104) сериозното отношение на българина към *брака* в миналото, като условие за продължение на рода, се потвърждава от думите „баща ми се женил и аз трябва да се женим“. Семейството до средата на XX век възниква най-често от брака.

Ячкова/Yachkova (2002: 14) отбелязва, че чрез *брака* се постига юридическо узаконяване на семейството, поради което двете понятия „семейство“ и „брак“ стават почти синоними.

По думите на Събева/Sabeva (2007: 14) *бракът* е „институционална основа на семейството“. Той е тясно свързан с понятието семейство, а в повечето случаи семейството възниква вследствие на брака.

В българските диалекти като синоними на брак се срещат и лексемите за мъж – *женен*, *женило* (Тетевенско), *женет*, както и глаголът *женя се* със значение 1. Който се е женил; 2. Който живее в съпрузески връзки (БТР/ВТР 1973: 214). За жена обикновено се употребява *омъжена*, *омъжва се* (Китанова/Kitanova 2018: 103-116).

Семейството и бракът са изменящи се явления. Семантиката им се определя и се влияе от политиката, законите и морала, действащи в обществото.

2.3. Род

В Речник на българския език на Найден Геров (Геров/Герov 5: 83) са отбелязани следните значения на лексемата *род*: 1. 'всички, които са от едно потекло, от един прародител'; 2. 'рода, своещина'; 3. рода, влака, корен, кръв, крътило, коляно, лоза, сой, черга и др'.

В Български етимологичен речник (БЕР/BER 6: 294) срещаме следните значения на названието *род*: 1. 'група роднински семейства с общо стопанство, които образуват основната обществена единица в първобитнообщинния строй'; 2. 'народ, племе'; 3. 'коляно, поколение'; 4. 'лица, близки по кръвно родство или по сватовство, семейство, фамилия и др'.

От представените лексикографски данни виждаме, че родът се възприема като част от семейството. В своята същност той е система, която в малка степен е засегната от промените в съвременността. Макар малцина да са тези, които днес го възприемат като синоним на семейство, едва ли има хора, които отричат близките родствени връзки. Можем да обобщим, че терминът род в своето функциониране като синоним на семейството е претърпял модификации, но в същностното си разбиране е запазил семантиката си.

2.4. Домакинство (дом, къща, задруга)

В Енциклопедичен речник по социология (EPC/ERS 1996-1997: 416) е отбелязано, че обикновено членовете на семейството живеят в общо жилище и имат отделно *домакинство*. Броят на лицата в семейството варира от десетки до стотици,

както е било в далечното минало, до двама-трима души, както е в много съвременни семейства.

В Български синонимен речник (БСР/BSR 2000: 118) лексемата *домакинство* е със значение 'дом, къща, семейство'.

В Български асоциативен речник (БАР/BAР 2003) на първо място като асоциация на лексемата семейство е поставена думата *дом*, която най-често се асоциира с названието *къща* (Китанова/Kitanova 2018: 103-116).

Вакарелски/Vakarelski (1977: 445) представя примери от народните говори, в които семейството се нарича и *къща*, напр. „една къща с пет деца“, т.е. едно семейство с пет деца.

Задругата е форма на родова община, която включва няколко поколения потомци на един баща, при които земята е обща собственост и се обработва колективно. Задругата се ръководи от законите на обичайното право и всички членове безпрекословно им се подчиняват. Задругата обхваща обикновено от 50 до 250 души. През XVIII и XIX век под влияние на зараждащите се стоково-парични отношения тя постепенно се разпада и се превръща в многолюдни семейства, съставени от възрастни родители, женените им синове и техните деца (внуците). При тези големи семейни съюзи земята се обработва колективно, но вече не е фамилно имущество – собственик на имота е бащата (ЕРС/ERS 1996-1997: 148; 417). Темата за семейно-родовата задруга е била обект на анализ сред широк кръг изследователи (вж. Вакарелски/Vakarelski 1977; Маринов/Marinov 1984; Московска/Moskova 1980, 1986; Пешева/Pesheva 1965; Хаджийски/Hadzhiski 1945 и мн. други).

Както видяхме от примерите, лексемите *дом* и *къща*, отнасящи се до място, в което живеят родители и деца или място, в което живеят родители, деца и внуци, се разглеждат като синоними на семейството или предизвикват асоциации, свързани със семейството.

2.5. Синоними

Като основни синоними на лексемата семейство в исторически план се привеждат названията *брак*, *род* (*рода*, *роднина*) „От всичкия наш род ето само аз останах“ (Блъсков/Blaskov 1985: 28), *домакинство*, *дом*, *къща*, *задруга*. Други синоними на семейство са:

сѐме – в Български тълковен речник (БТР/BTR 2006: 877) тази лексема се среща със следните значения 'поколение, потомство', произлиза от стбълг. сѣмѣ 'потомство, род, племе' (БСРЛ/BSRL 2012: 594), *семка*.

семселѐ 'колѣно; поколѣние' – *Да ти ся свръши и корень-тъ и семселе-то!* (Геров/Gerov 5: 159). Тази лексема в Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век/Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek (1974: 451) е отбелязано, че произлиза от ар.-тур. *simsile* 'род, потекло'. Ето и няколко примера: *От цялото дядово Ценово семселе беше останал само той и унуката му.* Мих. Георгиев. *Кой го знае от кое циганско семселе е, че там го влече циганската миризма.* Ц. Гинчев. В Българска семейно-родова лексика (БСРЛ/BSRL 2012: 595) се срещат следните фонетични варианти на *семселѐ* (*сенсельѐ*, *сенселя*, *сенсельъ*, *сенсельѐ*), *сѣмселе* – 'група хора (поколения), свързани чрез кръвно или брачно родство; род, рода, потекло'.

пояс в Български етимологичен речник (БЕР/BER 5: 574) има значение – 'поколение, коляно в родствен смисъл'.

влакѐ 'род, поколение' (БЕР/BER 1: 162).

лоза 'линия на родство' (Китанова/Kitanova 2012: 33-34).

корен, коляно, потекло, сой, кръв, черга, фамилия, близки, челяд (Тая прохладна майска вечер чорбаджи Марко, гологлав, по халат, вечеряше с челядта си на двора) (Вазов/Vazov 1986: 5), *домочадие, (бащино)огнище, имот, хрубелница, колиба, закрити врата, керемида, покрив, гнездо, мая, закваска*. Всички изброени названия, разпространени в различни райони на страната, влизат в синонимни отношения с лексемата семейство и се използват като нейни семантични еквиваленти.

2.6. Словообразователни деривати

А) Семейство

семеен – ‘който се отнася до семейството, който има семейство, женен’, женен мъж; *семейна, семейно* нареч. ‘заедно със семейството си’ – Вероятно заемки от рус. семейство, семейный, а те произв. от рус. семья ‘семейство’ (БЕР/BER 6: 607). В стб. сѣмнѣ ‘семейство, челяд’ (БЕР/BER 6: 607); *семеен* 1. ‘Който има семейство; женен. Семеен човек’. 2. ‘Който се отнася до семейство’ (БТР/ВТР 2006: 877); *семеен* – фамилен книж. родов/съпружески, брачен/домашен, къщен (БСР/BSR 2000: 542); *семейник* – ‘семеен човек’ *Иди разправай на другия ден, че си женен, че си семейник на законно основание и че ти е пораснала работата*. Г. Краев. *У Станевата кръчма беше глухо. Черпеше бирника, един пестелив човек. Пък и събраните двадесетина семейници не смятаха, че са на веселие: българовци се веселят само по сватби*. А. Страшимиров (Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век/Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek 1974: 450); ‘мъж със семейство; семеен човек’. Разпространено е в някои местни говори в Петричко (БСРЛ/BSRL 2012: 594).

Представените словообразователни варианти представят връзката между мъжа и жената (съпруг и съпруга), които след сключването на брак създават семейство.

Б) Дом

задомени или *оддомени* ‘така се наричат оженените и те образуват дом, къща’ (Вакарелски/Vakarelski 1977: 445); *задомявам/задомя* ‘влизам в брачно съжителство, създавам си семейство’ (БТР/ВТР 2007: 243). При тези словообразователни варианти в състава на лексемите присъства и корен *дом-*, което ни отвежда до дома като синоним на семейството.

В) Род

родина, родител, родка, роднина, рожден, родствен, родителски и др. (Китанова/Kitanova 2018: 103-116).

2.7. Колокации:

А. Семейство

нуклеарна семейна двойка – ‘включва двама съпрузи без деца’; *нуклеарно семейство* или *пълно нуклеарно семейство* – ‘включва само две поколения – свързани в брак родители и техните невстъпили в брак деца’; *непълно нуклеарно семейство* – ‘включва един родител и невстъпили в брак деца’, среща се и под наименованията ‘еднородителско’ и ‘семейство с отсъстващ партньор’; *възстановено нуклеарно семейство (рекомпозирано семейство; „преструктурирано семейство“)* – ‘това семейство се създава чрез сключен повторен брак’; *традиционно (патриархално) семейство (разширено семейство, обединено семейство)* – ‘състои се от три и повече поколения с общ произход и е най-силно разпространено до 20-те години на XX век. По размери патриархалното семейство е голямо, тъй като включва прародители и други роднини’; *приемно семейство* – ‘всяко семейство, взело за отглеждане и възпитание дете до навършване на пълнолетие, с финансова подкрепа от държавата’.

Според броя на децата в семейството: *бездетно семейство* – ‘семейство, което няма деца’; *малодетно семейство* – ‘семейство, съставено от 1-2 деца’; *среднодетно семейство* – ‘семейство, съставено от 3-4 деца’; *многодетно семейство* – ‘семейство, съставено от 5 и повече деца’.

Според броя на членовете: *малко семейство*; *голямо семейство*.

В зависимост от институционалната форма: *брачно семейство*; *безбрачно семейно съжителство*;

Лексемата семейство участва в различни атрибутивни съчетания: *осиротели семейства*, *заможни семейства*, *новобрачно семейство*, *здро семейство*, *сплотено семейство*, *истинско семейство*, *развалено семейство*, *разделено семейство*, *разтурено семейство*, *разбито семейство* и др.

Лексемата семейство участва и в глаголни съчетания: *храня семейство*, *издържам семейство*, *грижва се за семейство* и т.н.

Срещат се и следните устойчиви словосъчетания: *семейно огнище* – дом, *семейно щастие*, *семейни грижи*, *семейна консултация*, *семейно право*, *семейно жилище*, *семеен дом*, *семейна къща*, *семеен мъж*, *семейна жена*, *семейни приятели*, *семейна почивка*, *семейна сбирка*, *семеен съвет*, *семеен бизнес*, *семейна фирма* и др.

Б. *Пояс, коляно*

от един пояс или *от едно коляно* – в семейството това са майката, бащата и децата (Китанова/Kitanova 2013b).

2.8. Антоними

Лексемата семейство няма антоним, но поради голямото значение, което има този концепт в българската (и не само) култура ще приемем словосъчетанието „л и п с а н а с е м е й с т в о“, което е негов контрадикт и чиято семантика се подразбира. Представяйки паремии и примери от българската художествена литература едновременно с качествата и предимствата на семейството се изтъкват и недостатъците от липсата му, поради което няма как да подминем тези противоречащи си понятия.

2.9. Фразеологизми

Аврамов дом – ‘Семейство, къща, където постоянно има гости, които преспиват и биват гощавани; много гостоприемно семейство’. *Така ли се влиза?... Тука да не е аврамов дом?* Д. Димов, Тютюн (ФРБЕ/FRBE 1: 79).

Бухат бухали вътре – ‘За празна голяма къща’ (ФРБЕ/FRBE 1: 106).

Вкарвам/вкарвам дявола в къщата си – ‘Сам си създавам неприятности, сам си причинявам беда, нещастие’. *Оплаквала се е на майка си, затова ще да я е натирил!* – *подметна Юрталана, като поглеждаше под око.* – *Вземе ли една булка да реве на майка си за цяло и нецяло, тя вече е вкарала дявола в къщата си.* Г. Караславов, Снаха (ФРБЕ/FRBE 1: 161).

Вкъщи вода ли извира – ‘Казва се на някого, който непрекъснато ходи, снове нагоре-надолу и не се спира вкъщи’ (ФРБЕ/FRBE 1: 162).

Въртя къщата – ‘Занимавам се с цялата домакинска работа’. *Корава и решителна е като мъж – цялата къща тя върти, а чичо Цонко сякаш, че е ратай в къщи* Т. Г. Влайков, Седянка (ФРБЕ/FRBE 1: 200).

Добре ми е като зет на къща – ‘Зле ми е, в лошо положение съм’ (ФРБЕ/FRBE 1: 259).

До девета рода, гоня (преследвам и др.) – *Никой с пръст не ме е закачил, а той да ме удари.... ще го гоня до девета рода!* Й. Йовков, Жетварят (ФРБЕ/FRBE 1: 261).

До девето коляно – В съчетание с гоня (преследвам и др.). 1. ‘Докато е жив някой и докато са живи най-далечните му потомци (гоня, преследвам)’. *Враговете си той преследваше до девето коляно, отмъщаваше им, както можеше и както знаеше.* Г. Караславов, Татул... 2. ‘До потомците от няколко поколения’... *Проучиха му рода до девето коляно.* 3. ‘Всички преки потомци на дадено лице от няколко поколения’. *Баща ми, дядо ми и прадядо ми – чак до девето коляно – все попове.* А. Гуляшки, МТ Станция (ФРБЕ/FRBE 1: 261).

Още: До девета рода (ФРБЕ/FRBE 1: 261).

Дяволско семе – ‘Лоши, проклети хора’. *Сичките тие пезевенци са лъжливи хора; калпави души и дяволско семе.* Л. Каравелов, Българи от старо време (ФРБЕ/FRBE 1: 301).

Затварям/Затворя къщата някому – ‘Унищожавам напълно семейството, рода на някого, не оставям нито един член от семейството му’ (ФРБЕ/FRBE 1: 361).

Изнасям из къщи думи – ‘Разказвам на други хора за онова, което се говори и върши въщи’ (ФРБЕ/FRBE 1: 416).

Имам/нямам керемидата над главата си – ‘Имам/нямам собствено жилище или подслон’. *Години наред аз да отделям от залъка си, за да имам керемидата над главата, а те комунистите да дойдат утре и да ми я вземат!* М. Грубешлиева, През иглено ухо (ФРБЕ/FRBE 1: 519).

Покрив над главата си (ФРБЕ/FRBE 1: 519).

Имам си и под керемидка – ‘Не съм безимотен, притежавам къща и други имоти’ (ФРБЕ/FRBE 1: 451).

Къщно пиле – ‘Човек, който по-голямата част от времето си стои у дома си, който не обича да излиза от къщи’. *Какво ще ходя навън да се блъскам из света и да мръзна. Аз съм къщно пиле.* П. Ю. Тодорв, Невеста Боряна (ФРБЕ/FRBE 1: 555).

Домашно пиле – ‘Човек, който по-голямата част от времето си стои у дома си, който не обича да излиза от къщи’. *Личен и юнак мъж е Калофер, ала не е за жена. Задоми ли се, ще преклони глава пред турци и чорбаджии и тогаз всеки на подбив ще го вземе... Ще кажат хората: хей го на, слезе орелът от планината и стана домашно пиле.* М. Марчевски, Калофер войвода (ФРБЕ/FRBE 1: 268).

Да ти не влязва в къщата чужд гвоздей – ‘Да нямаш нищо чуждо в къщата си, защото ще си имаш неприятности’ (ФРБЕ/FRBE 1: 261).

На чужда врата съм – ‘Прехранвам се, препитавам се като ратай при някого’. *Неговата вина... и причините да посети Парцалът биле следующите: бил овчар в едно село на чужда врата.* Зах. Стоянов, Записки по българските възстания (ФРБЕ/FRBE 1: 680).

Вися на чужда врата (ФРБЕ/FRBE 1: 680).

Не падам по-далеч от корена си – ‘Приличам на родителите си по някое свое качество или в постъпките си (обикн. за нещо лошо)’. *Ето че и Петър не падна по-далеч от корена си. Не знае ли той какъв труд е положила Нонка за фермата, че е оставила там душа и сърце!* Ив. Петров, Нонкината любов (ФРБЕ/FRBE 1: 712).

Опален пън – ‘Семейство без рожба’ (ФРБЕ/FRBE 2: 25).

От гяволско коляно – ‘За човек – лош, проклет’. *Внимавай с този човек, от гяволско коляно е* (ФРБЕ/FRBE 2: 58).

От същата закваска съм замесен – ‘Еднакъв съм, приличам си с някого по характер, разбираня, възпитание (обикн. за хора от общ произход) или от еднакъв произход съм с някого’ (ФРБЕ/FRBE 2: 88).

Още: От същата мая съм замесен. От същото тесто съм замесен (ФРБЕ/FRBE 2: 88).

Подпалва ми се/Подпали ми се къщата – ‘Някакво нещастие, беда сполетява мене и семейството ми’ (ФРБЕ/FRBE 2: 142).

Още: Подпалва ми се / подпали ми се чергата. Запалва ми се / запали ми се къщата (ФРБЕ/FRBE 2: 142).

Изгарям/изгоря къщата на някого – ‘Причинявам голяма неприятност, щета на семейството на някого, докарвам му нещастие; съсипвам’. – *Махни се оттук бре, поразнико! Ще ни изгориш къщата, чумата да те поразии, макар!* Хар. Русев, По стръмнините (ФРБЕ/FRBE 1: 396).

Изгарям/изгоря чергата на някого ‘Причинявам голяма неприятност, щета на семейството на някого, докарвам му нещастие; съсипвам’ (ФРБЕ/FRBE 1: 396).

Още: Запалвам (запалвам)/запалвам (подпалвам / подпалвам) чергата. Опържвам/ опържа чергата (ФРБЕ/FRBE 1: 396).

При закрити врата (врати) – ‘Без присъствието на външни лица (при съдебно заседание, съвещание и под.)’. *А делото беше разгледано при закрити врати.* А. Гуляшки, Любов. *Той си спомняше, че имаше някакво безкрайно следствие, някаква жалка пародия на съд при закрити врата.* Д. Димов, Тютюн. *Съвещанието е минало при закрити врата и в дълбока тайна от обществеността.* В. Отечествен фронт. *Да се опразни залата! Съдът ще продължи при закрити врата!* Т. Генов, Съдът, като намери, че... (ФРБЕ/FRBE 2: 208).

Развалям/разваля къща – ‘Обикн. за жена – с лошото си поведение ставам причина да се разтури някое семейство, да се разтрогне някой брак’. – *Белчо, тази жена е разпасана кучка!* – *Такава е Ивана – къща разваля!* К. Петканов, Морава звезда кървава (ФРБЕ/FRBE 2: 239).

Свивам си/свия си гнездо – 1. ‘Създавам си свой дом, свое семейно огнище’. *Губи си младините, бай Василе... Кога ще свием гнездо, кога челяд ще отгледаме, кога и ние ще разберем нещо от този божии свят.* Ст. Дичев, За свободата. *Аз, Аничке, ... такава съм сторил намерение да си свия и аз свое гнездо... Ти ако нямаш нищо против, ако си съгласна... Аничке, да станеш моя жена.* Й. Йовков, Обикновен човек. *Горката мома!... Дори снаха бях обещал да ѝ доведе, гнездо да свия до нея на село, за да се изпълни къщата ѝ с деца.* Ас. Станоев, Първите (ФРБЕ/FRBE 2: 274).

Ще ми закачат забрадка връз капата – ‘За мъж, който живее в дома на жена си – няма да ме почитат, няма да бъда зачитан’ (ФРБЕ/FRBE 2: 521).

Фамилията ще разгоня (Фамилията разгоних) някому – ‘Ще отмъстя (отмъстих) жестоко на някого (в бѣд. вр. обикн. при закана за жестока разправа)’. *Фамилията ще му разгоня, само да ме излъже* (ФРБЕ/FRBE 2: 458).

Още: Майката (мамицата, майчицата, соя) ще разгоня; Фамилията ще разплача (ФРБЕ/FRBE 2: 458).

Фамилията ще разплача (Фамилията разплаках) някому – ‘Ще отмъстя (отмъстих) жестоко на някого (в бѣд. вр. обикн. при закана за жестока разправа)’. *Ако съм знаел какво значение ще има този Гагов в моя живот, щеше под земята да го намеря и да го застрелям, но откъде да зная, че след 11 години ще се срещнем пак с тая гад и тогава ще ми разплаче фамилията окончателно!* Н. Хайтов, Диви разкази (ФРБЕ/FRBE 2: 458).

Някои фразеологизми са клетви и са с отрицателно значение:

Бухали и кукумявки в къщата ти да бухат – ‘Да умреш и да ти запустее домът’ (ФРБЕ/FRBE 1: 106).

Да ти бухне бухал на къщата – ‘Да умреш и да ти запустее домът’ (ФРБЕ/FRBE 1: 106).

И семка да не остане от тебе – Обикн. във 2 и 3 л. ‘Да нямаш деца, потомство’ (ФРБЕ/FRBE 1: 459).

На огнището ти трева да изникне – Обикн. във 2 и 3 л. ‘Да умреш и да ти запустее къщата’ (ФРБЕ/FRBE 1: 650).

При фразеологизмите концептът семейство отсъства, той е заменен с неговите семантични еквиваленти *дом, къща, род, коляно, семе, семка, корен, черга, огнище, закрити врата, керемиди, покрив, фамилия, гнездо, мая, закваска* и т.н. Както вече споменахме домът (къщата) се възприема като основен синоним на семейството, което се потвърждава от по-голямата част от представените фразеологизми. Там живеят близки хора, свързани най-често кръвно, които се определят като роднини, свои, а всички останали са чужди. За традиционния българин домът е много важен, в него членовете на семейството се чувстват сигурни и защитени. Дори и скромен той е от първостепенно значение, защото чувството за собственост е силно изразено, за разлика от него живеенето в чужд дом се приема като голямо наказание, проклятие.

3. Семейството през призмата на анкетните данни

През 2020 г. в Благоевград са изработени 50 анкети – 25 със затворен (избираем) отговор и 25 асоциативни анкети на хора с различна възраст и образование, мъже и жени. По критерия възраст резултатите са следните – до 20 години – 1; до 30 години – 9; до 40 години – 10; до 50 години – 3; до 60 години – 1; анонимна – 1. По критерия образование съотношението е 9 с висше образование, 15 със средно, 1 анонимна. По отношение на пола: 18 жени, и 7 мъже.

3.1. Анкети с избираем отговор

На въпроса „Какво за вас е истинско семейство?“ се наблюдават следните отговори: а) двама души, които живеят заедно; б) мъж, жена и техните деца; в) мъж, жена, техните родители и техните деца; г) съпрузи с децата и най-близките роднини. При жените отговор А – 1; отговор Б – 12; отговор В – 3; отговор Г – 2. Всички имат само по един отговор. При мъжете отговор А – 0; отговор Б – 1; отговор В – 4; отговор Г – 4. Някои дават повече от един отговор.

Обобщено (без оглед на пола) при 25 анкети респондентите отговарят по следния начин: отговор А – 1; Б – 13; В – 7; Г – 6.

Значения на лексемата *семейство* на първо място отговорът е: 1) мъж, жена и техните деца; 2) мъж, жена, техните родители и техните деца; 3) съпрузи с децата и най-близките роднини; 4) двама души, които живеят заедно.

От отговорите ясно се вижда, че по-голямата част от жените възприемат семейството като съставено от *мъж, жена и техните деца*, т.е. при тях се наблюдава малко семейство. Докато при мъжете наблюдаваме семейство в разширен вариант *мъж, жена, техните родители и техните деца* и *съпрузи с децата и най-близките роднини*. Това ни дава основание да обобщим, че при мъжете в по-голяма степен се е съхранила традицията към голямото патриархално семейство (задругата).

3.2. Асоциативни анкети

Зададен е въпрос: „Семейството за вас е...?“ – Интервюирани са 25 човека, наблюдават се следните асоциации:

щастие – 5; любов, обич – 5; уют – 2; сплотеност – 1; разбирателство – 1; всичко – 1; най-ценните за мен хора – 1; майка ми и баща ми – 1; хора, които живеят заедно – 2; мъж и жена – 1; двама души – 1; мъж, жена и техните деца – 14; мъж, жена, деца, родители – 1; любими – 1. Някои хора дават повече от една асоциация.

Някои от респондентите отделят малко и голямо семейство. За тях те дават следните отговори:

Малко семейство: мъж и жена без деца – 2; мъж, жена и едно дете – 3; мъж, жена, едно дете и родителите им – 1; съпрузи с деца – 2; родители и деца – 1; малко хора – 1; щастие – 3; радост – 2; любов – 2; топлина – 2; сплотеност – 1; хармония – 1; приятели – 1.

Голямо семейство: мъж, жена и техните деца – 1; мъж, жена, деца, родители – 5; мъж, жена, родители и близки – 2; много хора – 1; роднини – 2; щастие – 6; радост – 1; сплотеност – 3; любов – 1; спокойствие – 1; свободни електрони – 1.

Разпределение на отговорите спрямо пола.

Жени:

За *семейство*: щастие – 5; любов – 3; уют – 2; обич – 1; любими – 1; всичко – 1; разбирателство – 1; децата – 1; сплотеност – 1; хора, свързани помежду си със съвместно съжителство – 1; мъж и жена – 1; двама души – 1; всички, които живеем заедно – 1.

За *малко семейство*: щастие – 3; топлина – 2; любов – 2; радост – 2; сплотеност – 1; хармония – 1; мъж и жена (без деца) – 2; мъж, жена и едно дете – 2; деца – 2; родители – 1; малко хора – 1.

За *голямо семейство*: сплотеност – 3; щастие – 3; голямо щастие – 2; любов – 1; спокойствие – 1; радост – 1; мъж, жена, деца (няколко и повече), родители и близки – 1; родители, деца, близки – 1; мъж, жена и техните деца – 1; аз, съпругата, детето, майка и татко – 1; родители – 1; роднини – 1; много хора – 1; свободни електрони – 1.

Мъже:

За *семейство*: мъж, жена, деца – 2; мъж, жена, деца, родители – 1; майка и татко – 1; най-ценните за мен хора – 1; дом в своята родина – 1; любов – 1.

За *малко семейство*: мъж, жена, дете (или деца) – 2; мъж, жена, дете, родители – 1; приятели – 1; не е добре – 1.

За *голямо семейство*: мъж, жена, деца, родители – 2; мъж, жена и няколко деца, роднини – 1; роднини – 1; е много добре – 1.

От направените и обработени асоциативни анкети е видно, че най-често срещаните значения на лексемата *семейство* са ‘щастие’, ‘любов’ и ‘уют’, от гледна точка на чувствата. В зависимост от броя на членовете и връзките между тях, на първо място *семейството* е определено като съставено от ‘мъж, жена и техните деца’. За *малко* и *голямо семейство* отново отговорите се делят на два вида: първите, свързани с чувствата, вторите – зависят от броя на членовете и връзките между тях. При *малкото семейство* челните места са заети от ‘щастие’, ‘радост’, ‘любов’, ‘топлина’, следвани от ‘съпрузи с едно дете’, ‘съпрузи с много деца’ и ‘съпрузи без деца’. При *голямото семейство* имаме: ‘щастие’, ‘сплотеност’, ‘мъж, жена, деца, родители’, ‘мъж, жена, родители и близки’ и ‘роднини’.

В зависимост от пола можем да кажем, че за жените водещи са чувствата в семейството, докато за мъжете най-важното са броят на членовете и връзките между тях. Само при един от отговорите при мъжете в състава на семейството влизат и приятелите.

От отговорите на анкетите става ясно, че за българина семейството е основна форма на съжителство, базирана на мъжа и жената, които са се събрали, за да създадат

поколение. Следващ определящ фактор са роднинските отношения между тях и по-конкретно кръвното родство. Семейството се създава от емоционалните връзки между всички членове, които се изразяват в щастие, любов, топлина, уют, сплотеност, спокойствие и др. и поради тези причини, тази институция се цени високо в българската култура.

4. Семейството в светлината на текстовете.

4.1. Семейството през призмата на българските пословици и поговорки

В паремиологията е зафиксирано едно по-старо състояние на патриархатното общество, което представлявало интерес за извеждане на джендърните роли на членовете на семейството. Освен да регистрира духа на народа и събрания житейски опит, паремиологията служи и като вид предписание за поведение в обществото, за ориентиране на индивида в неговите социално-полови роли (Кирилова/Kirilova 2017: 79-80).

Представен е корпус от около 300 български пословици и поговорки, ексцерпирани от различни източници. Въз основа на този корпус определяме кои са и ключовите названия, представящи концепта семейство в българската традиционна култура. „Семейството е единица със строга организация на вътрешния свят на човека. То е център на човешкия свят, едно усвоено свое вътрешно пространство и е част от бинарната семантична опозиция свой – чужд“ (Китанова/Kitanova 2013a). Семантичното поле СЕМЕЙСТВО в българската паремиология е представено чрез следните ключови лексеми: *дом* и негови експликации (къща, имот, бащино огнище); членове на семейството, роднини (майка, баща, дете, син, дъщеря, роднина, брат, сестра, зет, снаха, свекърва, кум и др.); опозицията свой-чужд, която се свързва както със семейството, така и с дома; метафорично чрез названия на растения; части на растения; названия на животни; също така и сравнения с предмети от домакинството. В някои пословици ключовите ситуации са представени имплицитно.

Паремии с ключов компонент *дом*

Концептът *дом* е основен при реконструкцията на концепта *семейство*. Той се изразява чрез следните ключови компоненти: *дом, къща, имот, бащино огнище, хрубелница, колиба*. В българската традиционна култура създаването на *дом* е най-важната предпоставка за свобода, независимост и благополучие на семейството. В пословиците и поговорките ясно се виждат усилията, мъките и тежкия труд, които се полагат за създаване и поддържане на дома и семейството:

С един камък къща (зид, дувар, кале) не става (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 388);

С едно дърво къща не се гради - Благоевград (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 388);

Керемидите на къщата тежат, ама я и покриват (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 214);

Макар да е хрубелница, тя е наша хубелица (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 249);

Макар и колиба, моя си е изба (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 249);

Дето идеш, дом бери (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 150);

Ще събере дом, колкото тъпан прах (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 217) – тази пословица е иронична;

Гледай ума му, съди за дома му (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 119; Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 282); Но пък всички усилия са възнаградени, защото в собствения дом човек се чувства сигурен, защитен и в безопасност:

Моят дом е моята крепост (Китанова/Kitanova 2013a);

Имотът е живот (СбНУ/SbNU 1904: 24);

Дето е имотът, там е душата (СбНУ/SbNU 1904: 24);

Секи е на къщата си (своя дом) господар (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 400);

Своя къщица – своя свободица (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 282);

Бащино огнище – топло пепелище (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 282).

В собствения дом дори и смъртта не е толкова трагична:

Дома и да се мре не е зле (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 372);

Който умре къщи по му е малък кахърът (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 373).

В традиционната култура непрекъснато се изтъква, че за постигане на благополучие и добро финансово състояние в дома главна роля има задружността на семейството и общите усилия, които полагат всички членове:

Съединението прави силата (Мъдростта на народите в пословици/Madrostta na narodite v poslovitsi 2004: 124);

Сговорна дружина планина повдига (Мъдростта на народите в пословици/Madrostta na narodite v poslovitsi 2004: 124);

Сговор къща не събаря (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 398; Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 93);

В задружна къща немотия не влиза (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 93).

Друго важно условие за щастлив семеен живот е дискретността, всичко, което стане в дома, трябва да остане там, а не да се споделя с чужди хора:

Шепотня къща разваля (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 486);

Шушу-мушу къща разваля (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 145).

Пословици и поговорки с ключов компонент *сватба и избор на годеник/годеница*

Изразяват се чрез следните названия: *гнездо, мома, жена, сватба (женитба), сляпа неделя, блага ракия*. За да създадат семейство момичето и момчето първо трябва да се оженят. В традиционната култура на българите това е цел на всеки мъж и всяка жена, към това се стремят с всички сили младите:

Свиха гнездо 'ожениха се, създадох семейство' (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 293). Често сватбата ставала и по преценка на родителите: Дай мома, дорде хлопат на портите ти, за да не хлопаш после ти (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i

rogovorki 1986: 293); До 25 години човек се жени сам, до 30 години го женят роднините му, а от 30 нагоре го жени цялото село (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 290); Късна женитба – ранни сираци (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 284); Който иска жена без кусуср, без жена остава (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 296); Ожени го, да миряса света от него (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 291); Ожени го, да не пее (Български пословици и поговорки/ Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 291); Сватове дошли, а момата кукли играе (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 292); Която мома много подбира, неженена остава (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 293); Която мома не харесва ерген, на старец се пада (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 293); Дойде му сляпата неделя (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 293); Пихме ѝ благата ракия (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 293); Добре е мома при майка, за нищо се не вайка (Български пословици и поговорки/ Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 294); Дор е мома при майка, от ягне е по-кротка, га се с мъжко смерише, аршин език показва (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 294); До майка до време – до мъж до гроба (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 299); Ожени ли се чедото? Комшия ти става – т.е. независим става (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 311). Качествата на девойката (жената) са от голямо значение и за начина, по който хората възприемат мъжа т.е. с каквито очи хората гледат нея, така ще гледат и мъжа ѝ: Мъжът се познава по жената (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 283); Не питай кой съм, а коя водя (Български пословици и поговорки/ Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 300); Жена мъжа носи на образа си, а мъж жената – на ризата си (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 300).

Паремии с ключови лексеми *жена* и *мъж*

Изразяват се чрез следните ключови компоненти: *жена*, *мома*, *булка*, *гизда*, *мъж*. Домът се създава от мъжа и жената като основни членове на семейството. Всеки от тях трябва да изпълнява своите задължения, за да просъществува домакинството. Много важна роля за уреждането на дома има жената:

Де няма жена, няма и къща (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 296); Къща без жена, стадо без овчар (Китанова/ Kitanova 2013a); Къща без жена и мъж без пари огън да ги гори (Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 116); Къщата не стои на земята, а на жената (Български пословици и поговорки/ Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 282); Къщата плаче за къщовница (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 282); Къща без жена не се върти (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 239). За разлика от нея, мъжът няма никакво участие в уреждането на дома: Мъж е гостенин (гост) вкъщи (Българско народно творчество/ Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 260).

Качествата, които се ценят високо у традиционния българин, са жената да бъде честна, умна и работна, защото именно тези качества ще я направят способна да създаде семейство и да се грижи за него:

Хубавата жена е угодна на очите, а умната – на сърцето (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 295); Хубаво е да имаш жена и умна, и лична, добре, ама господ две добрини на едно място не дава (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 295); Не хвали лична жена, а умна (Български пословици и поговорки/ Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 295); Не хвали ми хубавица, а работница (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 295); Добрата жена и от имане е по-добра (Български пословици и поговорки/ Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 295); Добрата булка и под вехто було се познава (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 296); Добра жена – мъжу рай, зла жена – мъжу ад (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 296); Честната жена и сред войска да влезе, пак честна ще излезе (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 295); Нечестната жена и в кафез да я сложиш, тя ще му намери колая (Български пословици и поговорки/ Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 295); На жена работница ноше и свети къщата (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 282). На външния вид и по-конкретно на красотата (хубостта) на девойката не се гледа с много добро око, което ясно се вижда в пословиците: Грозна булка дом бере, а хубава – сбор бере (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 283); Хубост къща не крепи (Български пословици и поговорки/ Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 283); Гизда къща не гизди (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 114; Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 283); Мома гиздава, а глава гнидава (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 257); Мома гиздосия, булка поразия (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 257); Имаш ли добро вино и хубава жена, за приятели не плачи (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 295); Ако жена ти е много хубава, не я пушай сама на сватба (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 295).

Кирилова посочва, че

предпочитанието на умна съпруга като гаранция за добруването на мъжа изразяват паремиите: Жена, която е умна и разумна, не оставя мъжа си да страда; Хубавина пазар бере, ум кукия върти; Парясах Я за ум. В тази група паремии много ясно личи андроцентричността на концепта ум, защото и тук умът на жената се оценява през призмата на мъжкото и неговото доминиращо положение в семейството. Положителна оценка за интелектуалните способности на жената се дава според това какво е отношението ѝ към мъжа, каква е ползата ѝ за мъжа, дома и домакинството като цяло (Кирилова/Kirilova 2009: 90).

Заради важната роля, която има жената в уреждането на дома има пословици, които показват уважение към нея:

Мъж без жена е като гърне без ръчка (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 283); Умните мъже си почитат жените (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 283); Дай си, мъжо, жената, а ти иди в трънето! (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 298); Кой бие жена си, той бие снага си (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 298); Ако биеш жена си, ще биеш глава си (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 298). В други се проявява хитростта на жената: Жената не бие мъжа си, но лесно го надвива (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 298).

Други са с отрицателно отношение към жената:

Жената е като водата: накъдето я поведеш, натам отива (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 299); Жената е като върба – дето я насадиш, там расте (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 299); Жената не е цвете да я помиришеш и познаеш каква е (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 296); Със свещ да я видиш жената, пак излъган ще бъдеш (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 296); Жена трябва и за зло, и за добро (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 296); И с жена мъка, и без жена мъка (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 296); С тебе, жено, зле, а без тебе – по-зле (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 296); За лоша жена цяр няма (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 296); По-лош душманин няма човек от зла жена (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 296); Зла жена яде повече от зла зъмя (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 296); Зла зима си отива, зла жена – не (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 296); Жената си крие злината като котка ноктите (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 296); На жена, катър и куче, който хваща вяра, ум няма (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 298); Който си вярва жената, лъже се; който не я вярва, излъган е (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 298); На жена да са къси пътеките (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 299); Жена и кокошка синор нямат (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 299); Жена и куче не се губят (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 299); От лошавото женяне по-добро е вдовство (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 298).

Разглеждайки джендърните характеристики на концепта УМ в българската паремиялогия, Й. Кирилова уточнява, че „даже в случаите, когато се признава умът на жената, той се разглежда или от гледна точка на ползите за мъжа и за дома, или се възприема като натрупан житейски опит, хитрост“ (Кирилова/Kirilova 2010: 421).

Както вече отбелязахме, жената е в основата на създаването на дома, но с поведението си може и да го унищожи: Добра жена пълни къщата, а лошата я изпразня (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 154;

Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 297); Жената лична и безумна къща затваря (СБНУ/SbNU 1904: 18); Жената къща отваря, ама и затваря (Китанова/Kitanova 2013a); Мързелива жена къща запустява (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 297).

Ролята на мъжа се изразява в осигуряването на материални блага, които са необходими за изхранване на семейството: Ако влизаш с празни ръце вкъщи, не се смятай за мъж (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 284; Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 116); Гайда къща не храни (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 22); Върти ли се къща с една ока брашно? (Китанова/Kitanova 2013a).

За разточителството и прахосничеството на жената е поговорката Мъж да пренася с колата, жена да изнася с иглата, пак не остава (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 284).

Мъжът работи вън от дома, основно на полето, а жената вкъщи, върши домакинската работа, отглежда и възпитава децата: На жената уреда е до прага, извън прага – на мъжа е (Китанова/Kitanova 2013a); Жена е късна кукувица (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 172).

Според традиционните представи, за да има разбирателство в семейството и да вървят нещата гладко трябва да има един господар в къщата, думата на който се смята за закон и не подлежи на обсъждане: В една къща двама господари не биват (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 284); Два петля на едно огнище не пеят (Китанова/Kitanova 2013a); Два камика като се търкат, единият трябва да е по-мек (Китанова/Kitanova 2013a).

Има йерархия и обикновено мъжът е водещата фигура, господарят: Къща без стопанин не може (Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 116); Мъжът е вкъщи глава, а жената – душа (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 295); Мъжът къщата държи, а жената я краси (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 295).

В редки случаи водеща фигура може да бъде и жената: Тя е люта, аз съм кротък – ще поминем (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 284); Жена му носи калпака (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 300). Със споровете в семейството са свързани следните паремии: Къща без гавга не бива (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 284); Кавгата между мъж и жена трае, докато изсъхне една кърпа (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 284); Мъж и жена жлъчка имат, брат и сестра глъчка имат (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 284).

Паремии с ключови лексеми деца и родители

Тук срещаме ключови компоненти: *детенце, деца, чедо, челяд, мома, момиче, булка, момче, син, дъщеря, татко, баща, майка*. Както вече споменахме, от създаването на семейство и раждането на деца зависи продължението на рода, което е основна цел за традиционния българин. Таз година булка, догодина – люлка (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 291) – тази пословица е пожелание към младоженците за раждане на деца.

Семейство за пример е това, в което има много деца:

От много деца загуба няма (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 287); Всеки, който има челяд се за богат счита (СБНУ/SbNU 1904: 21); Работна Стана: в три години две вретена, в две години – три деца (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 297). Преобладава желанието децата да са от мъжки пол Много синове за хвала, един за храна (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 287).

Разпространено е мнението, че при раждането си децата са еднакви, но тук не се взема предвид пола на детето, а материалното благополучие:

Както се ражда царче, така и колибарче (Български пословици и поговорки/ Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 284). Момичето не е предпочитано дете и появата му не носи такива радости, както раждането на момче. Дори семейството ѝ гледа на нея като на чужд човек: Момата е хайдук въкъси (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 293); Момичето гледа за друга къща (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 293); Момата е чужда отмяна (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 258; Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 293); Момичето износи, момчето уноси (Българско народно творчество/ Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 258). Липсата на деца се възприема като най-тежко наказание: Булка се купува, чедо не може (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 287); Един вика от деца, друг вика за деца (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 284); Едни плачат за деца, други плачат от деца (Китанова/ Kitanova 2013a). Но не всяка жена е достойна да стане майка: На луда крава теле не трябва (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 287). В няколко пословици е затвърдено схващането за голямата отговорност, с която трябва да се подхожда при отглеждането на дете: Крава мукна за телето, мен ми текна за детето (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 285); Да раждат деца и врабците знаят (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 287); Лесно е на чужди деца баща да станеш, я да видим как ще ги отхраниш (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 285); Жена, дор отхрани едно дете, ока говно изяда (Китанова/Kitanova 2013a).

Голяма група паремии разкриват „приликата“, „общите черти между родители и деца“:

Какъвто бащата, такива и децата (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 270); Метнал се на баща си (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 270); Цял бащичко! (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 270); Син на баща си (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 404); И двамата братя са от едно платно срязани (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 270); Каквато майката, такава и дъщерята (Мъдростта на народите в пословици/Madrostta na narodite v poslovitsi 2004: 110); Гледай майката, не питай за дъщерята (Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 118); Каквато го родила,

такваз го и повила (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 205); Където е никнало, там и навикнало (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 284); Каквато го люлка залюляла, такваз го и мотика закопала – 1) Какъвто от младост, такъв и до гроба (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 205; Мъдростта на народите в пословици/Madrostta na narodite v poslovitsi 2004: 110).

В някои пословици тази прилика между родители и деца е представена метафорично: На диво пиле яйцата и гълъб да ги мъти, все са си диви (Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 117); Змия гълъб не ражда (Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 118); Който се е родил лисица, вълк не става (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 218); От врана сокол не става (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 218). В една пословица откриваме и разликата между родители и деца, липса на сходства между тях И от добър баща и майка се раждат лоши синове (Китанова/Kitanova 2013a). В една пословица срещаме и значение „лоши родители“: Децата теглят от бащини и майчини слободии (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 285).

Прилики между части на тялото и сходства с предмети:

Каквато главата, такъв и бръснача (СБНУ/SbNU 1904: 22; Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 205); Каквато главата, такъва и шапката (СБНУ/SbNU 1904: 22; Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 205); Каквато му главата, таквази му и славата (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 205); Каквато тиквата, такваз и молитвата (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 205); Каквито очи гледали, таквиз и сълзи капали (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 205); Каквото е гърнето, такава е чорбата (Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 119).

Има две пословици, изградени въз основа на сходството – малко животно-майка, те са метафорични и се свързват с човека и по-конкретно с приликата между майката и детето:

Каквато козата, такава и ярето (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 205; Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 270; Мъдростта на народите в пословици/Madrostta na narodite v poslovitsi 2004: 110; Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 118); Каквато кравата, таквоз и телето (СБНУ/SbNU 1904: 22).

Възпитанието на децата в голяма част от случаите е поверено на бабите и дядовците, тъй като те вече са възрастни и не могат да се занимават с тежка работа на полето: Много баби – хилаво дете (Мъдростта на народите в пословици/Madrostta na narodite v poslovitsi 2004: 122); Не учи баба как се дете бави; Така знае дядо, така плаши децата (Китанова/ Kitanova 2013a).

В част от паремии се подчертава ролята на майката като по-важна от тази на бащата като родител и възпитател:

Нека плаче детето, да не плаче после майката (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 286); Секи пита за майка му, за баща му никой не пита (Китанова/Kitanova 2013a); Дете без баща е половин сираче, а без майка – цяло (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 286); Майката на чедо зло не мисли (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 286). Страданието на майката е извисено: Майчини сълзи, дете паднат, земята изгарят (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 286). За безграничната обич на родителите (и по-специално на майката) към децата свидетелства пословицата: Майката обича и келяв син (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 286).

Двупосочната връзка и грижа между родители и деца е засвидетелствана в следните пословици:

Бащата и майката се жертвуват за децата си (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 287); Бащата тегли от децата си и добрува при децата си (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 287); Бащата гали снахата, а живее при дъщерята (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 285).

Несполуките във възпитанието на децата са представени в пословиците:

Не знае майката каква челяд ще отгледа (Български пословици и поговорки/ Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 287); Една майка все едни деца не ражда (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 287); Бащата тегли от синовете, а майката от дъщерите (Китанова/Kitanova 2013a); На добър син имот не трябва, а на лош – никак (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 287); Не е къщата тясна, ами челядта е бясна (Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 79).

Възрастните хора и родителите трябва да се почитат и съветите им да се слушат: Бащина поука – синова сполука (Българско народно поетично творчество/ Balgarsko narodno poetichno tvorchestvo 1980: 202; Български пословици и поговорки/ Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 287); Да послушаш старо, глава не те заболява (Българско народно поетично творчество/Balgarsko narodno poetichno tvorchestvo 1980: 203); Дете, което не слуша баща си и майка си, хаир няма да види (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 287); Дете не слушат старите, не прокопсват младите (Българско народно поетично творчество/Balgarsko narodno poetichno tvorchestvo 1980: 203); Дете старо се не почита, там за добро недей пита (Българско народно поетично творчество/Balgarsko narodno poetichno tvorchestvo 1980: 203); Почитат ли те вкъщи, почитан си, дете идеш (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 283); Като те почита къщата ти, почитат те и комшиите, като те почитат комшиите, почита те и целият свят (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 283).

Родителската клетва е наказание, проклетие за децата. Тя може да предизвика смърт и да унищожи семейството:

Майчина клетва дома изкоренява (СБНУ/SbNU 1904: 6); Бащина клетва и майчина корен изсушава (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 78); Бащина клетва запустява, а майчина дом изкоренява (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 78); Бащина клетва и кумова до девета (десета) рода гони (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 78; ФРБЕ/FRBE 1: 261).

За разлика от нея родителската благословия (и по-конкретно бащината) предполага успех във всяко начинание: Бащина благословия къща зида (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 287).

Други членове на семейството

Тук ще представим два вида родство: кръвно родство и родство по кумство. Срещат се следните ключови компоненти: *роднина, брат, зет, снаха, свекърва, кум (кръстник)*.

Пословици и поговорки с ключов компонент *брат*

Ролята на брата в българската традиционна култура е много голяма, представена е в двете ѝ противоположности – от една страна, братът е опора, близък, роднина, по-скъп и от приятел, а, от друга, може да бъде и враг:

Брат брата не храни, но тежко му, който го няма (Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 117); Брат брата не храни, ама все го брани (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 88; Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 288); Приятел е хубаво нещо, ама не е като брат (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 372); Брат за брата не печели, ама се си го жели (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 88); Чедо си раждаш, брат не можеш (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 478; Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 289); Брат, помогнат от брат – по-силен и от як град (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 289); Ако ми е сват, не ми е брат (СБНУ/SbNU 1904: 23). Отношенията между братята се основават на най-важната връзка, а именно – кръвната връзка.

Братя на две къщи, не са братя същи (СБНУ/SbNU 1904: 22; Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 88). Тук се подчертава, че разпадането на задругата и отделянето в малки семейства отдалечава братята, отношенията между тях стават по-хладни.

Понякога между братя възниква много силна вражда, която може да доведе и до трагичен край:

Брат за брата умира, ама и брата убива (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 288); Брат на брата по-дълбоко очи вади (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 288); Кой ти извади окото? – Брат ми. – Затова е тъй дълбоко извадено (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 288); Братска злоба милост няма (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 288); Брат ми да ми е душманин, а не чужд стопанин (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 288). Опитът на поколенията показва, че външни хора не бива да се намесват в конфликтите между братята: Братя, колкото и да се карат, пак ще се

помирят (СБНУ/SbNU 1904: 23); Братя кога се сбият, бягай да ги отми-неш, защото ще те бият (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 289). В една пословица е отразено и отношението към съседите, които в някои ситуации се възприемат като по-близки, дори от родни-ни: Харен комшия е от брат по-голям роднина (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 304).

Пословици и поговорки с ключов компонент *зет*

Според схващанията на традиционния българин зетят никога не се възприема като истински член в семейството на съпругата си. Причината за това е, че той не е кръвно свързан с нейното семейство, поради което се смята за чужд човек:

Зет син не става, нито снаха – дъщеря (Българско народно поетично творчество/Balgarsko narodno poetichno tvorchestvo 1980: 204; Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 285); По-добре е да седиш на синово бунище, отколкото на зетъво огнище (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 285); Като ми умре дъщерята, защо ми е зетят? (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 289); Зетъво подкрепа – върбов огрев (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 289); Зет роднина, магаре стока (СБНУ/SbNU 1904: 23).

Към зет, който живее при родителите на жена си се отнасят с ирония:

Приведен зет – синигер в кратуна (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 286); Попитали щърка, защо му са толкова черни краката, а той рекъл: Не съм по-черен от приведен зет (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 289). Ирония има и в пословицата Зет като мед, син като пелин (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 285).

Паремии с ключов компонент *снаха*

Както вече беше отбелязано, снахата също никога не се възприема като истински член от семейството на съпруга си:

Зет син не става, нито снаха – дъщеря (Българско народно поетично творчество/Balgarsko narodno poetichno tvorchestvo 1980: 204; Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 285); Майката мрази снахата като чужденка (СБНУ/SbNU 1904: 23). В една пословица откриваме и пренебрежително отношение на снахата към свекървата: Галена невяста свекърва не тачи (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 285).

В две пословици е подчертано благосклонното отношение към работната снаха:

Работната снаха по-драга от своя мома (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 285); Бащата гали снахата, а живее при дъщерята (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 285).

Пословици и поговорки с ключов компонент *свекърва*

В традиционните представи на българите образът на свекървата е свързан с омраза към снахата и издевателства над нея:

Кълне като свекърва (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 285); Свекървата забравя, че и тя е била някога снаха (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 285); Всяка свекърва своята снаха мрази (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 285). В една пословица наблюдаваме и надмощие на снахите към свекървата: Били се две етърви, а и двете – свекървата (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 285).

Вече споменахме, че причините за тези нагласи, към зетя и снахата в българската традиционна култура, са свързани с начина, по който се възприема кръвното родство. Това е и основният мотив зетят и снахата никога да не се приемат безусловно като членове на новите си семейства.

Паремии с ключов компонент кум

Кумът е фигура с изключително значение за българите, което е продиктувано от факта, че той напътства младото семейство и е кръстник на децата им. Поради тази причина родството по кумство е много важно и кумът заслужава уважение:

Стани, святий владику, че иде кумът ми (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 290); Пред кум се вода не газии (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 290); Пред кум се у решето хоро играе (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 290). В някои пословици се наблюдава иронично отношение към кума: Текне на кръстника за печено прасе, търчи към кръщелника (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 290); Хапни си, куме, уста кучешка, разяжда се (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 290); Две деца ми е кръстил, три прасета ми е изял (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 290); Ако е кум, по хесап да е: кръстил ми е дете, изял ми е прасе (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 290).

Пословици и поговорки с ключов компонент род

Паремииите са изразени със следните лексеми: *род, рода, роднина, сой, коляно, кръв* и те се противопоставят на всички останали, които са „чужди“. На преден план е опозицията „свой-чужд“, която, както вече споменахме, има решаваща роля за кръвното родство.

Поддържането на близки връзки със семейството и роднините е било задължително от морална гледна точка – Род рода не храни, тежко на който го няма (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 384); Цял град да те гони, един роднина да те не гони (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 289). Тези пословици показват ценностното отношение на хората към родствените връзки, продиктувано и затвърдено от най-старото поколение като носител на паметта. В основата на рода стои общата кръв Кръвта вода не става (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 289) и кръвното родство е най-важно.

От голямо значение е коренът, родът на човека, който определя и неговите качества, които могат да бъдат положителни или отрицателни:

От зла рода няма и порода (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 289); И за кучето питат от какъв е род

(Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 289; Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 115); Свинята, шчо е свиня, па се тражи от сой да е – Щип (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 397); Свиня и тя от сой се дири (СБНУ/SbNU 1904: 18); И куче от сой дири (СБНУ/SbNU 1904: 18); Избирай мома от род, а куче от копаня (Български пословици, поговорки и гатанки/ Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 115); Гледай жена от сой да земеш, па да е сиромашкия (СБНУ/SbNU 1904: 18); Гони керез до девета рода (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 274); Ще го гоня до девето коляно (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 274).

Има метафорични пословици, които представят роднинство въз основа на близост (напр. на майките):

Роднини са, майките им са сушили дрехите на едно слънце; Макия му и макия ѝ на едно слънце са се пекли (Китанова/Kitanova 2013a) и ползването на общи предмети и средства за препитание: На една река си прали дрехите – роднина са (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 366); Рода са: от два плета тръни (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 375); От една чешма пили вода, та затова са рода (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 375). Тези пословици са иронични.

Опозицията *свой* – *чужд* в българските пословици и поговорки

В паремии, свързани с дома, семейството и роднините най-ярко се откроява опозицията *свой-чужд*. Домът, от традиционния българин, се възприема като свое пространство, а всичко извън него и извън двора е чуждо. Същата е аналогията и с роднините, свои са членовете на семейството и най-вече кръвните роднини, а всички останали са чужди.

Паремии с компонент *свой*

Тук освен притежателните местоимения *свой, своя, свои* и членуваните им форми се включват и личните местоимения *мог, мойта, наши* и *нашата*, които също изразяват принадлежност. За традиционния българин няма нищо по-ценно от своето, собственото, то е най-близко, съкровено:

От *свой* камък не боли (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 235; Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 117); *Свой* своего не храни, но тежко му, който го няма (Хаджийски/Hadzhyski 1945: 316; Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 288); *Свой* своего и да не люби, длъжен е за него да се губи (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 397; Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 236); *Свой* своего не жалит, тежко, кой го нема – Дебър (Българско народно творчество/ Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 397); *Своя* риза по-близо е до свое месо (Китанова/Kitanova 2013a); *Своята* рака, дека ке те почеше, друга не може (Китанова/Kitanova 2013a); *Своят* кахър е по-скъп от чуждата радост (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 236); *Своя* къщица, *своя* слободица. – *Своя* къщица, *своя* волица

(Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 397); По-добре в свой курник, а не в чужд сарай (СБНУ/SbNU 1904: 24); По-добре свои яйца, отколкото чужди кокошки (СБНУ/SbNU 1904: 24); По-добра е своята леща от чуждата кокошка (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 236); Своята крава ни дава мляко, а не чуждата (Китанова/Kitanova 2013a); По-добре мойта земя да ми яде кокалите, а не чуждата (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 226); По-добре на 10 едно мое, отколкото 1000, но чужди (СБНУ/SbNU 1904: 24); Нека те лае свое куче, а не чуждо (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 236); От нашата гора лист е (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 236); Каквито сме, да сме, свои сме (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 288); Лоши сме си, ама наши сме си (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 288); Зло, добро, мое си е (СБНУ/SbNU 1904: 24).

Родствената близост и добрите взаимоотношения изключват материалния интерес:

Със свой яж, пий, алъш-вериш не прави (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 289); Със свой живеи, ала не търгувай (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 289).

Пословици и поговорки с компонент *чужд*

В представите на традиционния българин „чуждото“ се възприема като нещо лошо, нещо, което не е ценно и което никога не се превръща в свое. Основна причина може би е, че за него не е положен никакъв труд, а както знаем, в миналото трудът е бил най-важен не само за препитанието на хората, а той е осмислял живота им:

Чуждият хляб зъби кърши (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 238); Чуждият хляб със сълзи се яде (СБНУ/SbNU 1904: 25; Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 484); Тежък е чуждият хляб (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 238); Чужда чорба не храни, или ситос не държи (Китанова/Kitanova 2013a); Чужда ръка не милва (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 238); Чужди пари своя пазва не топят (Китанова/Kitanova 2013a); Чужд кон да възседнеш, насред път да отседнеш (Китанова/Kitanova 2013a); Чуждо седло не е меко (Китанова/Kitanova 2013a); Чуждото пиле се излупва из чуждото яйце (Българско народно творчество/ Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 484); В чужда къща не си простирай краката (Мъдростта на народите в пословици/Madrostta na narodite v poslovitsi 2004: 28); В чужда къща не простирай крака, да те не бият (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 302); На чужда къща комат не дават (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 275); Чуждица не е своица (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 484; Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 289); Чуждото свое не става (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 484); Чуждо имане своя стока не става (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 484); Чуждото си е всякога чуждо (СБНУ/SbNU 1904: 24).

В редки случаи хората определят чуждото като по-добро от своето: Чуждото е все по-хубаво и по-сладко; Чуждото яйце е с два жълтъка; Чуждата кокошка е по-голяма; Чуждата кокошка е по-голяма от нашата гъска; Чуждата кокошка мисирчи яйца носи; Чуждата кокошка нам се види патка; Чуждо цвеке рано цъфти (Китанова/Kitanova 2013а).

Пословицата Чуждо храни – вълк си храни (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 484) затвърждава схващането, че не бива да се очаква благодарност от чуждите хора, колкото и да са добри в определен момент ще се обърнат срещу нас.

Паремии с ключови компоненти животни и растения

Те са метафорични. Използвани са различни животни и растения, за да се направи аналогия със семейство, дом и род.

Паремииите с ключов компонент *животно* са изразени със следните общи значения: *птица (петел, пиле, квачка, авлига, лястовица, врана), куче, крава:*

Всеки петел на бунището си пее (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 235; Мъдростта на народите в пословици/Madrostta na narodite v poslovitsi 2004: 28); Всяко пиле в гнездото си пее (Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 117); Всяка квачка на полага си излюпва (Български пословици и поговорки/ Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 214); Авлигата е малка, а кога брани гнездото си, на усойницата надвива (Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 63; Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 287); Всяка лястовица своето гнездо хвали (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 82); Попитали враната кой е най-хубавец. „Е, че моите пиленца“ – отговорила тя (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 286); Всяко куче на двора си лае (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 235); Всяка крава телето си ближе (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 287).

Паремииите с ключов компонент *растение* са изразени със следните общи значения: *круша, ябълка, лозе, върба, глог и трънка*. Както отбелязва Китанова/Kitanova 2013а, към тази група се отнасят пословици с образна схема „плодът пада недалече от дървото”, изхождайки от факта, че дървото и плодът имат общи корени:

Крушата не пада по-далеч от дървото (Мъдростта на народите в пословици/ Madrostta na narodite v poslovitsi 2004: 110; Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 118); Крушата под круша пада (Китанова/Kitanova 2013а); Къде ще падне крушата, ако не под крушата (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 215); Каквато крушата, такваз и крушката (СбНУ/SbNU 1904: 22; Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: 205); Беки ще роди крушата ябълки? (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 218); Ябълката не пада по-далече от дънера (Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 118); Каквото е лозето, такава и гроздето (СбНУ/SbNU 1904: 22); Върба сливи не ражда (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 218); Див глог питомно грозде не ражда (Български пословици и поговорки/Balgarski

poslovitsi i pogovorki 1986: 218; Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 117); Трънка праскови ражда ли? (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 218).

Представените и анализирани паремии показват възгледите на традиционния българин за семейството и дома като институции с установена роля в обществото. Както видяхме от пословиците и поговорките, които са част от българската традиционна култура, концептът семейство в тях е реконструиран чрез неговия основен синоним – *дом* (като място, пространство, в което живее семейството), следван от *членове на семейството* (жена (съпруга, майка), мъж (съпруг, баща), техните деца и др.), *родство* (на първо място – кръвното родство, а след това родство по кумство), семантичната опозиция *свой-чужд*, в която ключовите компоненти, с които се представя семейството са в лявата част, а всички останали, които им се противопоставят, са от дясната страна и *метафори, изразяващи сходства между растения, животни и предмети от домакинството*, отнасящи се към семейството.

С най-голям брой паремии са представени основните членове на семейството жена (майка), мъж (баща) и деца. За да върви гладко семейният живот всеки от тях има ясни задължения, които се предават от поколение на поколение и които много рядко някой се осмелява да наруши. Няма да се спираме на тях детайлно, само ще обобщим, че според традиционния българин мъжът и жената са длъжни да се оженят и да създадат деца. Едва след като жената роди първото си дете, тя става „почти“ пълноправен член на семейството, защото, както видяхме, зетят и снахата никога не се възприемат като истински членове в новите си семейства. Според народните представи щастливо семейство е това, в което има много деца, предпочита се да преобладават децата от мъжки пол. Бездетството е най-лошото нещо, което може да сполети семейството, то се възприема като наказание за извършен тежък грях в миналото. Жената е тази, която създава семейството, устройва реда в него и се грижи за децата, ролята на мъжа е в осигуряване на материалните блага. Мъжът в повечето случаи е основна фигура, господар, но умният мъж почита и уважава жена си, защото осъзнава изключително голямата ѝ роля в семейството и дома. Голям брой пословици са посветени на братята, което е нормално, имайки предвид, че мъжкото дете е предпочитано. Има и пословични единици с ключови компоненти зет, снаха, свекърва. Кумът също заема важно място в семейството, той се възприема като част от роднините. Само в няколко пословици се срещат бабата и дядото, които имат възпитателни функции, свързани с внуците им. Пословици и поговорки с други членове на семейството чичо, леля, стринка, зълва, етърва, девер и т.н. липсват.

Къщата е сграда, в която човек живее, спи, храни се, чувства се сигурен и спокоен, заобиколен е от най-близките си хора. Има правила и задължения, които всеки член на семейството изпълнява, всички са задружни и работят за общото си благополучие. Отношенията между членовете на семейството трябва да са основани на любов, уважение и разбирателство и точно това са характеристиките, които превръщат къщата в дом, който в случая е синоним на семейство. Паремии с ключов концепт дом разкриват голямото значение, което има за българина, създаването на собствен дом, макар за него да се полагат много грижи, всички усилия си заслужават.

4.2. Семейството в българската художествена литература

В статията се разглежда представата за семейството в повестите на Елин Пелин „Гераците“, Любен Каравелов „Мамино детенце“ и Емилиян Станев „Крадецът на праскови“, стихотворенията на Димчо Дебелянов „Сиротна песен“ и Елисавета Багряна „Кукувица“. Избрани са произведения, публикувани в различен времеви диапазон, които представят различни интерпретации на понятието семейство.

Повестта на Елин Пелин „Гераците“ проследява разпадането на рода и на семейството на богатия чорбаджия Йордан Герака след смъртта на неговата съпруга баба Марга. Тук основната интерпретация е, че къщата, домът е еквивалент на семейството. Ето и няколко примера от повестта: в началото е налице описанието „голяма и бяла къща, в която живееше многолюдното му семейство“, но след смъртта на баба Марга всичко се променя, няма го „предишния мир и сговор“, непрекъснато звучат подмятания „нека си разделим земята овреме, та всеки своето да си знае“. Тези подмятания съсипват дядо Йордан, за него вече къщата е „грозна и проклета“, в нея няма любов и разбирателство. Той не проумява „що им пречи да си живеят братски, да си помагат, да се обичат. Йордан Герака вижда, че съвместният живот е невъзможен, и решава да раздели синовете си. В творбата се пресъздава сблъсъкът между два свята, върху които се крепи моралът на обществото. В единия свят на стария Герак и баба Марга семейството е основно ядро, в него съществува разбирателство и уважение на младото поколение към старото, но този свят отмира. В новия свят семейните връзки се рушат, водещи са собствеността и парите.

Повестта на Любен Каравелов „Мамино детенце“ поставя важни за епохата на Възраждането нравствено-етични проблеми за ролята на семейството и за възпитанието на децата. В основата на творбата са Нено и Неновица – родителите и техният син – Николчо. Родителите не се интересуват от нищо освен от въпроси, свързани с материалното благополучие на тяхното семейство. Ето как го възпитава майка му: „всеки разумен човек е обязан да разбогатее и да има много, защото сиромашията не чини нито калпав грош“; „пийни си, сине, пийни си, мами!... Ако ти тегли сърцето, то си попейвай по малко“. Ето как гледат на сватбата родителите на Николчо „Ако го ожениме, той няма вече да ходи по чуждите жени, а ако не ходи по чуждите жени, то няма вече да харчи на вятъра“. Те възпитават Николчо със съзнанието за безнаказаност, в задоволяване на неговите прищевки, презрително отношение и издевателства над бедните. В творбата е представено заможено тричленно семейство, живеещо в къща, в която цари тишина и спокойствие и което основно терзание за родителите е печеленето на повече пари, а за сина им – тяхното харчене.

В повестта на Емилиян Станев „Крадецът на праскови“ се разглеждат сложните взаимоотношения в едно семейство без деца. Главната героиня Елисавета, подтиквана от близките си, сключва брак по сметка. Тя не обича съпруга си, трагедията ѝ се засилва още повече от факта, че е бездетна, а както знаем, в миналото, раждането на деца е едно от най-важните условия, за да бъде пълноценен един брак и да съществува. Елисавета копнее за любов и внимание и ги открива в лицето на сръбския пленник Иво Обретенович. Постепенно тя се раздвоява между моралните норми, с които е възпитана и внезапно бликналата любов. Тя решава да се отдаде на любовта, но смъртта на Иво е краят на щастието ѝ. С решението да отнеме собствения си живот, тя се предпазва от едно жалко съществуване, изпълнено със страдание и мъка, в което ѝ остава само чакането на старостта.

Стихотворението на Димчо Дебелянов „Сиротна песен“ разгръща представата за бездомника, чийто живот и смърт са незабелязани от никого. Лирическият герой е загубил майка си, а жена, съпруга не си е намерил, доминира усещането за трагична

самота, предизвикана от липсата на семейство и дом. Още в началото се изброяват липсите на близки хора - майка, жена, другари, той е сирак, без семейство и ако загине във войната никой няма да тъжи за него: „жал никого не ще попари”. Няма и дом, с който да е емоционално свързан, и където да се чувства сигурен и в безопасност, в смъртта вижда единственият изход от трагичното си житейско съществуване. Тук е застъпена тезата, че човек без семейство и дом е непълноценен.

В основата на стихотворението на Елисавета Багряна „Кукувица“ стои проблемът за свободата на избора и по-конкретно съзнателният отказ от семейство. „Самодивската“ свобода, осмислена чрез митичния образ на ведата, се възприема от лирическата героиня като най-важна, по-ценна от семейството – децата, съпруга, близките, домът. Героинята се противопоставя на патриархалния модел явно и категорично „няма нивга аз гнездо да свия, рожби румени да ти отгледам, вкъщи край огнището да шетам...“. Тук гнездо е еквивалент на семейство. Заявявайки невъзможността да влезе в традиционния женски образ като създателка и пазителка на дома и отхвърляйки майчинството тя се опълчва срещу един от основните закони на патриархално-битовия свят – раждането на деца и продължение на рода. Героинята се оприличава на птица кукувица и заявява своя избор – скитничеството „Дай ми мене по света да скитам, дай ми сборове, хора, задевки — другите да слушам без насита и сама да пея на припевки”. Тя не иска да живее в дом, да е емоционално свързана със семейството и оковите на брака, желанието ѝ е да е свободна като птица, да обикаля света.

Съдържанието на концепта *семейство* в текстове от българската художествена литература в голяма степен се припокрива с езиковото значение на концепта, в което откриваме различни вариации на семейството: многолюдно семейство (задруга), малко семейство, непълно семейство, липса на семейство и отказ от семейство. В „Гераците“ виждаме разпадането на голямото патриархално семейство (задругата); в „Маминото детенце“ семейството е малко, състои се от двама родители и техният син; а в „Крадецът на праскови“ семейството е лишено от деца и именно това е главната причина за провала и последвалата трагедия. В стихотворението „Сиротна песен“ на преден план са страданията на лирическия герой, поради липсата на семейство, дом и съпруга. А в стихотворението „Кукувица“ виждаме отказа на жената да се омъжи и да създаде дом и семейство. В тези литературни творби наблюдаваме едно голямо разнообразие на отношения в семейството: *семейство – къща, дом; семейство – пари, власт; семейство – липса на деца; липса на семейство – липса на дом; съзнателен отказ от семейство.*

Поради различните интерпретации в представените текстове от българската художествена литература не можем да направим генерален извод, който да представя семейството единодушно в изброените произведения. Като цяло доминира схващането, че семейството осмисля живота на индивида, заобиколен от близките си човек се чувства спокоен, щастлив и в безопасност. Първостепенно значение за успеха на един брак имат децата. Противоположният концепт, от своя страна, представя човека без дом и семейство като социално непълноценен, без значение каква е причината (житейски обстоятелства или личен избор).

4.3. Семейството в българската преса

Използвани са материали от вестниците: „24 часа“, „Дневник“, „Сега“, „Струма“, „Труд“ – от 2020 и 2021 година.

В пресата е застъпен главно социалният и културният аспект. Семейството е представено като група от хора, които се характеризират с определени потребности и задължения, породени от съвместното съществуване и грижи за отглеждането и възпитанието на децата. Застъпени са различни дефиниции за семейството, най-често използ-

ваните семантични еквиваленти на семейството са: *близки* (Дневник/Dnevnik; Sega/Sega; Струма/Struma) и *роднини* (Дневник/Dnevnik), срещат се още следните групи: семейство, съставено от двама души, в пресата е представено чрез следните определения: *семейна двойка* (Струма/Struma); *семејства* (т.е. мъж и жена, сключили брак) (Дневник/ Dnevnik; Струма/Struma) и *лица, живеещи на семејни начала; семејства с репродуктивни проблеми* (т.е. мъж и жена без деца) (Струма/Struma); Във втората група присъстват и деца (едно или няколко): *мъж, жена и едно дете (две или много деца)* (24 часа/24 chasa; Струма/Struma; Труд/Trud); Към третата група попадат родителите на съпрузите (от едната или от двете страни): *баба, дядо, дъщеря им и децата ѝ* (Труд/Trud); *мъж, жена, неомъженият им син и приятелката му* (Труд/Trud).

Има и примери, в които не е уточнено кой влиза в състава на семейството. При тях семейството се определя на базата на местоживеенето: *две семејства, живеещи в две къщи* (Труд/Trud); *четири семејства останаха без дом и покъщнина след пожар в "Шекер махала" в Пловдив* (Труд/Trud).

В представените примери срещаме следните характеристики на семейството: социална – група хора, които живеят заедно; културна – ценностите, на които е носител институцията семейство; физическа – свързана с мястото, където живее семейството (дом, къща).

а. Метафори

В представените текстове се откриват следните метафори: 1) семейство – човек; 2) семейство – животно; 3) семейство – растение; 4) семейство – предмет. Някои от тях са представени имплицитно.

Семейство – човек: Мъжът е вкъщи глава, а жената – душа (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 295).

Семейство – животно: Всяко пиле в гнездото си пее (Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 117); Всяко куче на двора си лае (Български пословици и поговорки/Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: 235).

Семейство – растение: Крушата не пада по-далеч от дървото (Мъдростта на народите в пословици/Madrostta na narodite v poslovitsi 2004: 110; Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 118); Ябълката не пада по-далече от дънера (Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 118).

Семейство – предмет: Каквото е гърнето, такава е чорбата (Български пословици, поговорки и гатанки/Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: 119); Каквата главата, такъв и бръснача (СБНУ/SbNU 1904: 22; Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 205); Каквата главата, таква и шапката (СБНУ/SbNU 1904: 22; Българско народно творчество/Balgarsko narodno tvorcestvo 1963: 205).

б. Когнитивна синтетична дефиниция

Семейството има различни характеристики: социална (група от хора), функционална (това, заради което съществува семейството), културна (ценностите, на които е носител).

Битов аспект (функционален). Семейството е основно социално ядро, формира се, за да задоволи нуждите на човека от съвместно съжителство и възпроизводство на рода. Създаването на семейство е етап, през който преминава почти всеки човек, достигайки определена възраст (това важи в пълна степен за миналото, когато

семейството е било основна форма на реализация на индивида). Стремещт към семейство изключва самотата като фактор, всеки се стреми да има другар в живота, с който да споделя щастливите и тъжни моменти. В името на семейството се правят много жертви и компромиси.

Физически аспект. Това е сградата, в която живее семейството, тя може да бъде къща с двор (както е било в миналото) и апартамент (често срещан в съвременността). Има и други варианти: фургон, кемпер, каравана, но те не са обект на анализ в настоящата разработка. Къщата е лично пространство на семейството, създадена, за да задоволява нуждите на обитателите ѝ, там те се хранят, спят, почиват си, споделят щастливи (*Имотът е живот; Своя къщица – своя свободица*) и тъжни моменти (*Дома и да се мре не е зле; Който умре вкъщи по му е малък кахърът*). Собственият дом е бил основен фактор за щастието на традиционния българин: *Моят дом е моята крепост; Имотът е живот*, там човек се чувства сигурен и в безопасност.

Пространствен аспект. В основата на този аспект са бинарните опозиции свой – чужд, познат – непознат, вътре – вън, известен – неизвестен, които разпределят членовете на семейството в лявата страна на опозициите, а всички останали в дясната страна. Семейството се възприема като едно затворено пространство, в състава на което влизат само свои, познати, вътрешни, известни и не се допускат чужди, непознати, външни, неизвестни. Това разграничение в българската традиционна култура е много ясно очертано.

Психологичен аспект. Семейството е институция, базирана на емоционалните връзки между неговите членове. Тези връзки най-често са основани на съвместното съжителство между мъжа и жената, техните деца и роднини (най-вече кръвни). В семейството човек се чувства щастлив и спокоен, тъй като е заобиколен от близки хора. Щастие, любов, обич, уют, сплотеност, топлина, хармония и спокойствие са само част от асоциациите, които предизвиква това понятие у българина.

Социален аспект. Семейството е затворена институция, в която влизат близки, роднини, свързани най-често кръвно. Семейството може да бъде голямо (съставено от няколко поколения като задругата) и малко (съставено от няколко членове, широко разпространено е в съвременността). Според схващанията на обществото връзките между членовете на семейството се изразяват в сплотеност, разбирателство и грижа за децата и възрастните. Семейството се създава чрез съюза между мъжа и жената, чието основно задължение е създаването на поколение. Жената има най-голяма роля в семейството и дома, тя го създава и се грижи за него.

Културен аспект. Семейството е носител на ценности както традиционни, така и съвременни. Без съмнение начинът на живот и културната памет оказват влияние върху мисленето на хората, възгледите и разбиранията им. Семейството е главен фактор в грижите за възрастните и възпитанието на децата. Стереотипите, закодирани в съзнанието на хората, го представят като експликация на положителни ценности и уважение между неговите членове, най-вече почит към по-възрастните като хора с голям житейски опит. Семейството придава смисъл на живота.

Аксиологичен аспект. Изразен е най-силно в анкетите и паремииите. Семейството е представено като основна ценност и форма на реализация на индивида. Членовете му са обвързани емоционално помежду си. Размерът на семейството е различен в различните източници. Днес по-широко разпространено е малкото семейство, което е съставено от няколко души, но в миналото традиционното патриархално семейство е било най-разпространената форма. В някои анкети, при отговорите на мъжете и днес към семейството се причисляват и роднините, което показва устойчивост на традицията. Семейството като институция се цени високо в българската култура без

значение от времето, когато съществува и съответно различните форми на съжителство, които са подвластни на промените в съвременността.

5. Профили

5.1. Профил *традиционно българско семейство*. Този профил се открива в паремииите, част от анкетите и в повестта „Гераците“. Традиционното българско семейство е съставено от няколко поколения с общ произход (прародители и други роднини), които живеят в един дом и имат обща земя, която обработват колективно. Такова семейство се нарича задруга. Обикновено най-възрастният мъж е глава на семейството, той се грижи за материалните блага, разпределя работата, свързана с нивите и животните. Неговата дума не подлежи на обсъждане, става каквото той каже и никой няма право да възразява. Съпругата му или най-възрастната жена в семейството отговаря за т.нар. „женски работи“ – уредба на къщата, чистене, готвене, шиене, отглеждане и възпитание на децата. Тя разпределя тези задължения между снахите и неомъжените си дъщери. У нас задругата е най-силно разпространена до 20-те години на XX век, след това постепенно започва да се разпада.

5.2. Профил *съвременно българско семейство*. Този профил се открива в анкетите, най-вече при отговорите на жените и в текстове от българската преса, среща се и в някои текстове от българската художествена литература („Мамино детенце“, „Крадецът на праскови“). Съвременното българско семейство е съставено обикновено от мъж и жена, чиято цел, в преобладаващата част от случаите, е раждане и отглеждане на деца (едно или няколко). Те могат да имат сключен брак, но могат и да живеят на семейни начала. В зависимост от обществените и политически условия към съвременното семейство могат да се причислят следните форми на съжителство: *непълно нуклеарно семейство, възстановено нуклеарно семейство, приемно семейство*.

5.3. Профил *едночленно семейство*. Този профил може да бъде създаден поради няколко причини: съзнателен отказ от семейство, както е в стихотворението „Кукувица“, липса на семейство и дом по житейски причини – „Сиротна песен“; липса на семейство поради недостатъци и лоши качества в характера на човек, представен е в пословицата Ще събере дом, колкото тъпан прах.

6. Изводи

Няма съмнение, че концептът *семейство* е основен както за традиционната култура на българите, така и за съвременността. Представеният и анализиран материал показва, че лексемите *домакинство, дом* и *къща* са основни еквиваленти на лексемата *семейство*, което показва запазване в голяма степен на традицията. Малко по-различно е тълкуването на названията *брак* и *род*, които, в едни случаи могат да са синоними на изследваната лексема, а, в други, като следствие от либерализирането на междуличностните отношения – могат и да се разграничават. Без съмнение социално-икономическата обстановка създава съответни семейни форми, обслужващи конкретния исторически период, доказателство, за което са речниковите дефиниции, фразеологизмите, паремиялогията, текстовете от художествената литература, анкетите и примерите от съвременната преса, представени и анализирани в настоящата разработка. Те разширяват концепта с нови значения. Разнообразието от схващания за семейството може да се сведе до следното определение, което в ядрото си показва една устойчивост във времето – група индивиди, които живеят съвместно и са обвързани емоционално, заедно полагат грижи за средствата си за препитание и за децата си, ако имат такива.

ЛИТЕРАТУРА

- Блъсков 1985: *Блъсков, И.* Повествования за възрожденското време. Избрани творби. София: Издателство на БЗНС (Blaskov 1985: *Blaskov, I.* Povestvovaniya za vazrozhdenskoto vreme. Izbrani tvorbi. Sofia: Izdatelstvo na BZNS).
- Българска енциклопедия 2003: Българска енциклопедия. А–Я. София: Книгоиздателска къща ТРУД (Balgarska entsiklopedia 2003: Balgarska entsiklopedia. A–YA. Sofia: Knigoizdatelska kashta TRUD).
- БСРЛ 2012: Българска семейно-родова лексика. Енциклопедичен речник. София: Изток-Запад (BSRL 2012: Balgarska semeyno-rodova leksika. Entsiklopedichen rechnik. Sofia: Iztok-Zapad).
- БАР 2003: Български асоциативен речник. София: Университетско издателство: „Св. Климент Охридски“ (BAR 2003: Balgarski asotsiativen rechnik. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“).
- БЕР 2007: Български етимологичен речник. Т. 1, А–З. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ (BER 2007: Balgarski etimologichen rechnik. T. 1, A-Z. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“).
- БЕР 2012: Български етимологичен речник. Т. 4, мѝнго–па̀дам. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ (BER 2012: Balgarski etimologichen rechnik. T. 4, mingo-padam. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“).
- БЕР 2012: Български етимологичен речник. Т. 5, па̀деж–пу̀ска. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ (BER 2012: Balgarski etimologichen rechnik. T. 5, padezh-puska. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“).
- БЕР 2012: Български етимологичен речник. Т. 6, пу̀скам–сло̀вар. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ (BER 2012: Balgarski etimologichen rechnik. T. 6, puskam-slovar. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“).
- Български пословици и поговорки 1986: Български пословици и поговорки. София: Наука и изкуство, 17-375 (Balgarski poslovitsi i pogovorki 1986: Balgarski poslovitsi i pogovorki. Sofia: Nauka i izkustvo, 17-375).
- Български пословици, поговорки и гатанки 2019: Български пословици, поговорки и гатанки. София: „БГ Учебник“ ЕООД (Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki 2019: Balgarski poslovitsi, pogovorki i gatanki. Sofia: “BG Uchebnik” EOOD).
- БТР 1973: Български тълковен речник. София: Наука и изкуство (BTR 1973: Balgarski talkoven rechnik. Sofia: Nauka i izkustvo).
- БТР 2006: Български тълковен речник. София: Наука и изкуство, 2006 (BTR 2006: Balgarski talkoven rechnik. Sofia: Nauka i izkustvo).
- БТР 2007: Български тълковен речник. София: Наука и изкуство (BTR 2007: Balgarski talkoven rechnik. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Българско народно поетично творчество 1980: Българско народно поетично творчество. Народни песни. Народни приказки. Пословици. Поговорки. Гатанки. София: Български писател (Balgarsko narodno poetichno tvorchestvo 1980: Balgarsko narodno poetichno tvorchestvo. Narodni pesni. Narodni prikazki. Poslovitsi. Pogovorki. Gatanki. Sofia: Balgarski pisatel).
- Българско народно творчество 1963: Българско народно творчество. Пословици, поговорки, гатанки. София: Български писател“ (Balgarsko narodno tvorchestvo 1963: Balgarsko narodno tvorchestvo. Poslovitsi, pogovorki, gatanki. Sofia: Balgarski pisatel).
- БСР 2000: Български синонимен речник. *Любен Нанов, Ани Нанова.* София: Хейзъл (BSR 2000: Balgarski sinonimen rechnik. *Lyuben Nanov, Ani Nanova.* Sofia: Heyzal).

- Вазов 1986: *Вазов, Ив.* Съчинения. Т. 3. Под игото. София: Български писател (Vazov 1986: *Vazov, Iv.* Sachineniya. T. 3. Pod igoto. Sofia: Balgarski pisatel).
- Вакарелски 1977: *Вакарелски, Хр.* Етнография на България. София: Наука и изкуство, 445-455 (Vakarelski 1977: *Vakarelski, Hr.* Etnografia na Balgaria. Sofia: Nauka i izkustvo, 445-455).
- Витанова 2012: *Витанова, М.* Названия за жилища в българските диалекти. – В: Човек и свят София: Издателство БУЛ-КОРЕНИ (Vitanova 2012: *Vitanova, M.* Nazvaniya za zhlishta v balgarskite dialekti. – V: Chovek i svyat. Sofia: Izdatelstvo BUL-KORENI).
- Геров 1978: *Геров, Н.* Речник на българския език. Т. 5. Фототипно издание, София: Български писател (Gerov 1978: *Gerov, N.* Rechnik na balgarskiya ezik. T. 5. Fototipno izdanie. Sofia: Balgarski pisatel).
- ЕРС 1996-1997: Енциклопедичен речник по социология. София: М-8-М (ERS 1996-1997: Entsiklopedichen rechnik po sotsiologia. Sofia: M-8-M).
- ЕБ 1985: Етнография на България. Т. 3. Духовна култура. София: Издателство на БАН (EB 1985: Etnografia na Bulgaria. T. 3. Duhovna kultura. Sofia: Izdatelstvo na BAN).
- Кирилова 2009: *Кирилова, Й.* Концептът ум и жената според българската паремиологична картина на света. – Българска реч, № 1-2, 88-94 (Kirilova 2009: *Kirilova, Y.* Kontseptat um i zhenata spored balgarskata paremiologichna kartina na sveta. In: Balgarska rech, № 1-2, 88-94).
- Кирилова 2010: *Кирилова, Й.* Гендерные характеристики концепта ум в болгарской паремиологии. – Славянский мир в третьем тысячелетии. Москва, 419-432 (Kirilova 2010: *Kirilova, Y.* Gendernye harakteristiki kontsepta um v bolgarskoj paremiologii. – Slavyanskiy mir v tretaem tysyacheletii. Moskva, 419-432).
- Кирилова 2017: *Кирилова, Й.* Представата за ума в българската езикова картина за света. София: ДиоМира, 201 (Kirilova 2017: *Kirilova, Y.* Predstavata za uma v balgarskata ezikova kartina za sveta. Sofia: DioMira, 201).
- Китанова 2009а: *Китанова, М.* Концептът жена в българските и руски пословици и поговорки. – Български език, №2, 55-67 (Kitanova 2009a: *Kitanova, M.* Kontseptat zhena v balgarskite i ruski poslovitsi i pogovorki. – Balgarski ezik, №2, 55-67).
- Китанова 2009б: *Китанова, М.* Отношения между родители и деца в българските пословици и поговорки. – Българска реч, №1-2, 81-88 (Kitanova 2009b: *Kitanova, M.* Otnoshenia mezhdu roditeli i detsa v balgarskite poslovitsi i pogovorki. – Balgarska rech, №1-2, 81-88).
- Китанова 2010: *Китанова, М.* Концептът семейство в българските пословици и поговорки – В: Етнолингвистични етюди. Велико Търново: ИК „Знак 94”, 99-133 (Kitanova 2010: *Kitanova, M.* Kontseptat semeystvo v balgarskite poslovitsi i pogovorki. In: Etnolingvistichni etyudi. Veliko Tarnovo: IK „Znak 94”, 99-133).
- Китанова 2012: *Китанова, М.* Болгарские пословицы о семье (особенности национального менталитета.) – В: Славянский мир в третьем тысячелетии. Человек, общество, народ в истории, языке и культуре, Москва, 285-294 (Kitanova 2012: *Kitanova M.* Bolgarskie poslovitsi o semae (osobenosti natsional'nogo mentaliteta.) – In: Slavyanskiy mir v tret'em tysyachiletii. Chelovek, obshchestvo, narod v istorii, yazyke i kul'ture. Moskva, 285-294).
- Китанова 2012а: *Китанова, М.* Концепт родня в болгарских пословицах. – В: Языки и культуры славянских народов: Научный международный юбилейный сборник кафедры славянских языков и культур, МГУ, Факультет иностранных языков и регионоведения. Москва, 1-15 (Kitanova 2012a: *Kitanova, M.* Kontseptat rodnua v bolgarskih poslovitsah. – In: Yazyki i kul'tury slavyanskih narodov. Nauchny

- mezhdunarodny jubileyny sbornik kafedry slavyanskikh yazykov i kul'tur, MGU, Fakul'tet inostrannykh yazykov i regionovedeniya. Moskva, 1-15).
- Китанова 2012б: *Китанова, М.* Отношения между родителите и деца в българските пословици. – В: Традиция в развитие славянских культур. Москва, вып. II, 9-19 (Kitanova 2012b: *Kitanova, M.* Otnosheniya mezhdu roditelyami i det'mi v bolgarskikh posloviitsakh. – In: Traditsiya v razvitie slavyanskikh kul'tur. Moskva, vup. II, 9-19).
- Китанова 2012в: *Китанова, М.* Растителният (вегетативният) код в българската роднинска терминология и семантичната опозиция свой-чужд. – Българска реч. Кн. 2, 31-37 (Kitanova 2012v: *Kitanova, M.* Rastitelniyat (vegetativniyat) kod v balgarskata rodninska terminologia i semantichnata opozitsia svoi-chuzhd. In: Balgarska rech. Кн. 2, 31-37).
- Китанова 2012г: *Китанова, М.* „Чуждите“ деца в българската култура и език. – Български език, №3, 19-33 (Kitanova 2012g: *Kitanova, M.* „Chuzhdite” detsa v balgarskata kultura i ezik – Balgarski ezik, №3, 19-33).
- Китанова 2013а: *Китанова, М.* Ключови ситуации в пословиците. Електронно издателство LiterNet, 17.10.2013 (Kitanova 2013a: *Kitanova, M.* Klyuchovi situatsii v posloviitsite. Elektronno izdatelstvo LiterNet, 17.10.2013).
- Китанова 2013б: *Китанова, М.* Свой за чуждите и чужд за своите. Варна: Електронно издателство LiterNet, 2013. (<https://litenet.bg/publish29/maria-kitanova/svoi-za-chuzhdite/content.htm>). Kitanova 2013b: *Kitanova, M.* Svoi za chuzhdite i chuzhd za svoite. Varna: Elektronno izdatelstvo LiterNet, 2013. (<https://litenet.bg/publish29/maria-kitanova/svoi-za-chuzhdite/content.htm>).
- Китанова 2014: *Китанова, М.* Концепция о роде в българской языке и культуре. – Вестник славянских культур. Москва: Moscow state university of design and technology, 159-169 (Kitanova 2014: *Kitanova, M.* Kontsepsiya o rode v bolgarskoy uzyke i kul'ture. – Vestnik slavyanskikh kul'tur. Moskva: Moscow state university of design and technology, 159-169).
- Китанова 2014а: *Китанова, М.* Представата за дома в българската езикова картина на света. – ИИБЕ, т. 27, 33-67 (Kitanova 2014a: *Kitanova, M.* Predstavata za doma v balgarskata ezikova kartina na sveta. – ИИБЕ, т. 27, 33-67).
- Китанова 2015: *Китанова, М.* Концептът ДОМ в българската езикова картина на света. – Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów, Tom 1. Lublin, 237-263 (Kitanova 2015: *Kitanova, M.* Konceptat DOM v balgarskata ezikova kartina na sveta. - Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów, Tom 1. Lublin, 237-263).
- Китанова 2017: *Китанова, М.* Концепт ДОМ сквозь призму анкет. - Nazwy wartości w językach europejskich. Przemysł, 81-92 (Kitanova 2017: *Kitanova, M.* Kontseptat DOM skvoz' prizmu anket. - Nazwy wartosci w jezykach europejskich. Przemysl, 81-92).
- Китанова 2018: *Китанова, М.* Семейството в традиционната българска култура (Аксиологични аспекти). – Български език, кн. 4, 103-116 (Kitanova 2018: *Kitanova, M.* Semeystvoto v traditsionnata balgarska kultura (Aksiologichni aspekti). In: Balgarski ezik, kn. 4, 103-116).
- Маринов 1984: *Маринов, Д.* Избрани произведения. Т. 2. Етнографическо (фолклорно) изучаване на Западна България (Видинско, Кулско, Белградчишко, Ломско, Берковско, Оряховско, Врачанско). София: Наука и изкуство, 278-323 (Marinov 1984: *Marinov, D.* Izbrani proizvedeniya. Т. 2. Etnografichesko (folklorno) izuchavane na Zapadna Bulgaria (Vidinsko, Kulsko, Belogradchishko, Lomsko, Berkovsko, Oryahovsko, Vrachansko). Sofia: Nauka i izkustvo, 278-323).

- Москова 1980: *Москова, Д.* Обичайно право. – Етнографски проучвания на Югозападна България. Пирински край. София: БАН, 47-54 (Moskova 1980: *Moskova, D.* Obichayno pravo. In: *Etnografski prouchvaniya na Yugozapadna Balgaria. Pirinski kray. Sofia: BAN, 47-54*).
- Москова 1986: *Москова, Д.* Обичайно право. Обичайноправни норми в семейството – Пловдивски край. Етнографски и езикови проучвания. София: БАН, 200-205 (Moskova 1986: *Moskova, D.* Obichayno pravo. Obichaynopravni normi v semeystvoto. In: *Plovdivski kray. Etnografski i ezikovi prouchvaniya. Sofia: BAN, 200-205*).
- Мъдростта на народите в пословици 2004: Мъдростта на народите в пословици. 119 пословици с оригинално звучене на български, немски, френски, испански, руски и латински. София: Издателство „Хомо Футурус“ (Madrostta na narodite v poslovitsi 2004: *Madrostta na narodite v poslovitsi. 119 poslovitsi s originalno zvuchene na balgarski, nemski, frenski, ispanski, ruski i latinski. Sofia: Izdatelstvo “Homo Futurus”*).
- Нов речник по морал и етика 2008: Нов речник по морал и етика. Димитър Станков. София: Арс – Марина Иванова (Nov rechnik po moral i etika 2008: *Nov rechnik po moral i etika. Dimitar Stankov. Sofia: Ars – Marina Ivanova*).
- Петев: 1904: *Петев, Х.* Български юридически пословици 1-26 – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. Книга XX. Издава Българско книжовно дружество. София: Държавна печатница, 16–28 (Petev 1904: *Petev, H.* Balgarski yuridicheski poslovitsi 1–26. In: *Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina. Kinga XX. Izdava Balgarsko knizhovno druzhestvo. Sofia: Darzhavna pechatnitsa, 16-28*).
- Пешева 1965: *Пешева, Р.* Структура на семейството и на рода в България в края на XIX и началото на XX в. – В: Известия на етнографския институт с музей, кн. 8, 107-112 (Pesheva 1965: *Pesheva, R.* Struktura na semeystvoto i na roda v Bulgaria v kraia na XIX i nachaloto na XX v. In: *Izvestia na etnografskiya institut s muzey, kn. 8, 107-112*).
- Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век 1974: Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. София: Издателство на Българската академия на науките (Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek 1974: *Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek. Sofia: Izdatelstvo na Balgarska akademia na naukite*).
- Речник по етика 1983: Речник по етика. А-Я. София: Партиздат (Rechnik po etika 1983: *Rechnik po etika. A-YA. Sofia: Partizdat*).
- СбНУ 1904: *Петев, Х.* Български юридически пословици 16-28. В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. Кн. XX. София: Държавна печатница (SbNU 1904: *Petev, H.* Balgarski yuridicheski poslovitsi 16-28. In: *Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina. Kn. XX. Sofia: Darzhavna pechatnitsa*).
- СД 2009: Славянские древности. Том.4. Москва (SD 2009: *Slavianskie drevnosti, t. 4. Moskva*).
- Събева 2007: *Събева, Е.* Социално-педагогически измерения на семейството. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 5-37 (Sabeva 2007: *Sabeva, E.* Sotsialno-pedagogicheski izmereniya na semeystvoto. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“, 5-37).
- Традиционна духовна култура 1981: Традиционна духовна култура – Българска народна култура. Историко-етнографски очерк. София: Наука и изкуство, 150-159 (Tradi-

- tsionna duhovna kultura 1981: Traditsionna duhovna kultura. In: Balgarska narodna kultura. Istoriko-etnografski ocherk. Sofia: Nauka i izkustvo, 150-159).
- ФРБЕ 1974: Фразеологичен речник на българския език. Т. 1. София: Издателство на БАН (FRBE 1974: Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik. T. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN).
- ФРБЕ 1975: Фразеологичен речник на българския език. Т. 2. София: Издателство на БАН (FRBE 1975: Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik. T. 2. Sofia: Izdatelstvo na BAN).
- Хаджийски 2002: *Хаджийски, Ив.* Бит и душевност на нашия народ. Т. 1. 1940. Първобитност. Селячество. – Бит и душевност на нашия народ. Избрани съчинения в три тома. София: Лик издания (Hadzhiyski 2002: *Hadzhiyski, Iv.* Bit i dushevnost na nashiya narod. T. 1. 1940. Parvobitnost. Selyachestvo. In: Bit i dushevnost na nashiya narod. Izbrani sachineniya v tri toma. Sofia: Lik izdania).
- Хаджийски 2002: *Хаджийски, Ив.* Бит и душевност на нашия народ. Т. 2. 1945. Бит и душевност на еснафа и дребния ни собственик преди Освобождението. – Бит и душевност на нашия народ. Избрани съчинения в три тома. София: Лик издания (Hadzhiyski 2002: *Hadzhiyski, Iv.* Bit i dushevnost na nashiya narod. T. 2. 1945. Bit i dushevnost na esnafa i drebniya ni sobstvenik predi Osvobozhdenieto. In: Bit i dushevnost na nashiya narod. Izbrani sachineniya v tri toma. Sofia: Lik izdania).
- Хеди 2013: *Хеди, П.* Научни размисления върху родството – за превръщането на етнографското прозрение в аксиома. – Българска етнология. Кн. 3, 295-318 (Hedi 2013: *Hedi, P.* Nauchni razmishleniya varhu rodstvoto – za prevrashtaneto na etnografskoto prozrenie v aksioma. In: Balgarska etnologia. Kn. 3, 295-318).
- Ячкова 2002: *Ячкова, М.* Семейството в България между XX и XXI век. Предпоставки, анализи, прогнози. София: АССА-М, 7-58 (Yachkova 2002: *Yachkova, M.* Semeystvoto v Bulgaria mezhdu XX i XXI vek. Predpostavki, analizi, prognozi. Sofia: ASSA-M, 7-58).
- Carsten, Hugh-Jones 1995: Carsten, J., S. Hugh-Jones (Eds.). About the House: Lévi-Strauss and Beyond. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lévi-Strauss 1984: *Lévi-Strauss, C.* Paroles données. Paris: PLON.

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ

Речник на българския език (Rechnik na balgarskia ezik).

(https://ibl.bas.bg/dictionary_portal/lang/bg/rbe/семејство/).

Видове семејства (Vidove semeystva).

(<https://bg.wikipedia.org/wiki/Семејство>).

Статии от пресата (Statii ot presata):

<https://m.24chasa.bg/mnenia/article/8298556>

https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2021/01/13/4163030_jandarmeriia_pazi_doma_na_obvinen_za_smurtta_na_dete_v/

https://www.dnevnik.bg/sport/2020/02/22/4032697_po_putia_kum_nai-visokite_vurhove_ili_kakva_e/2020

https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2021/01/21/4166233_blizkite_na_milen_cvetkov_niamat_fi_nansovi_pretencii/

<https://www.segabg.com/hot/bolnica-nasila-izpisa-neizlekuvana-vuzrastna-zhena-covid-19>

https://www.struma.com/obshtestvo/adut-sleze-v-strumyansko-selo-mulniya-unishtoji-2-kushti-v_165444/

<https://struma.bg/с-пишно-тържество-семејство-батинков/>

<https://struma.bg/общината-в-кюстендил-помогна-на-10-семеј/>

<https://struma.bg/младо-семејство-от-разложото-село-бан/>
<https://struma.bg/полицаи-предотвратиха-огромна-траге/>
<https://struma.bg/семејство-българи-арестувани-в-полша/>
<https://trud.bg/дете-е-с-опасност-за-живота-след-падане-в-28-метров-кладенец/>
<https://trud.bg/съдят-дядото-на-починалия-от-отрова-за-мишки-стефчо-от-кардам/>
<https://trud.bg/трима-маскирани-като-служители-от-гдбоп-нападнаха-семејство-в-монтанско-село/>
<https://trud.bg/10-годишно-момче-шофира-в-пещера-глобиха-дядо-му-видео/>
<https://trud.bg/евакуираха-спешно-две-семејства-в-дряново-заради-опасност-от-срутище/>
<https://trud.bg/четири-семејства-без-дом-след-пожара-в-шекер-махала-в-пловдив/>

СЪКРАЩЕНИЯ

БСРЛ – Българска семейно-родова лексика
БАР – Български асоциативен речник
БЕР – Български етимологичен речник
БСР – Български синонимен речник
БТР – Български тълковен речник
ЕРС – Енциклопедичен речник по социология
ЕБ – Етнография на България, т. 3. Духовна култура. София 1985.
СБНУ – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина
ФРБЕ – Фразеологичен речник на българския език